DOSYA/DERLEME

MALİ DENGESİZLİK, KRİZ VE DEVLET

Sinan SÖNMEZ*

I. Kriz Kavramı Üzerine

Son yıllarda Türkiye, Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da yaşanan "devletin mali krizi" niteliğine mi sahiptir? Yoksa yeni tür bir bir kriz mi söz konusu olmuştur?. Hareket noktamızı, yayımlandığı yetmişli yılların başlarından itibaren yoğun tartışmalara yol açan James O'Connor'ın kitabında ortaya koyduğu devletin mali krizi kavramı/teorisi oluşturacaktır[1]. Yanıt arayışı, finansal küreselleşmenin giderek belirginleştiği doksanlı ve ikibinli yıllardaki kriz kavramı ve devletin konumu üzerinde durulmasını ve yeni koşulların irdelenmesini gerektirmektedir. Nitekim O'Connor kitabının 2001 yılı baskısındaki giriş bölümünde 1980 sonrasında birbiriyle bağlantılı iki tarihsel olgunun, yaklaşımında değişiklik yapmayı gerektirdiğini belirtmektedir. İlki ABD'nin emperyal hegemonik güç olarak sivrildiği uluslararası düzende, küreselleşen sermayenin emek üzerinde hakimiyetini kurmuş olmasıdır. İkincisi neoliberal teori ve uygulamanın başat olmasının genelde Kuzey'in, özellikle de ABD'nin Güney karşısında gücünü artırmasıdır [2]. ABD'de kapitalizminin II. Dünya Savaşı ertesinden yetmişli yılların ortalarına dek yaşadığı "altın çağ" ile seksenli yılların başlarından günümüzü de kapsayarak şimdilik belirsiz bir geleceğe yönelen "küresel çağ" arasında önemli farklılıkların olması, yeni öğelerin dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Yazarın yukarıdaki saptamaları özgün gözükmemektedir. Çünkü küreselleşme dönemindeki finansal-ekonomik-siyasal dönüşümler ve hegemonik güç mücadelesi konusunda çok sayıda yayın mevcuttur. Örneğin küreselleşmenin getirdiği yeni boyutları devletin mali krizi teorisine eklemleyen ve geliştirilmiş bir versiyonu ortaya koyduğu ölçüde önemli katkıda bulunan yazarlardan biri de Altvater'dir[3]. Ancak devletin mali krizi teorisini oluşturan O'Connor'ın yeni öğelerin dikkate alınması gerektiğine ilişkin saptaması önemsenmesi gereken bir gelişmedir.

Küreselleşmenin hız kazandığı doksanlı yıllarla birlikte bir dizi ülkenin krize sürüklendiği gözlenmektedir. Kolombiya, Uruguay, Venezüella, Şili, Meksika, Brezilya, Arjantin, Türkiye, Filipinler, Endonezya, Malezya ve Güney Kore gibi ülkelerin paylaştıkları önemli bir özellik de yükselen piyasa ekonomileri kategorisine dahil edilmeleridir. Her ne kadar konumu farklı olsa da, doksanlı yılların sonlarına doğru krize sürüklenmiş bulunan Rusya'yı da dikkate almakta yarar vardır. Bununla birlikte kriz türleri farklılaşmaktadır. Özellikle Latin Amerika ülkelerinde bütçe/kamu açığının finansmanı amacıyla başvurulan yüksek ve hızlı borçlanma kriz ile özdeşleşirken, Asya ülkelerinde yaşanan krizin ardında özel sektörün aşırı borçlanması yer almaktadır. Latin Amerika ve Türkiye'de gözlenen yüksek kamu açıkları ve finansman sorunu devletin mali krizini çağrıştırmakla birlikte reel sektörü de derinden etkileyen mali/finansal kriz (veya likidite krizi veya ödemeler dengesi krizi) ve/veya döviz krizi patlak vermiştir. Dolayısıyla finansal sermaye hareketlerinin ve döviz kuru rejiminin büyük ölçüde serbestleştirildiği, deregülasyonun (kuralsızlaştırma veya denetimin piyasaya bırakılması) yaygınlaştırıldığı koşullarda özellikle yükselen piyasalar olarak nitelendirilen ekonomilerde bu tür krizlerin sayısı ve belirme sıklığı artmış, reel sektör daha derinden etkilenmiş, milli hasıladaki kayıplar büyük rakamlara ulaşmış ve krizi aşma süresi uzamıştır. Bir hesaba göre yukarıda belirtilen ülke grubunda krizlerin yol açtığı milli hasıla kaybı seksenli yıllarda 249,doksanlı yıllarda 419 milyar dolara ulaşmıştır. Asya'nın kaybı 260, Latin Amerika'nınki 123 milyar dolar düzeyindedir[4].

* Prof.Dr., Atılım Üniv., İktisat Bölümü; Ankara Üniv., SBF (e) Öğretim Üyesi

II. Refah Devleti ve Mali Kriz

Devletin mali krizi kavramı ile modern kapitalist devlet ve/veya refah devleti kavramı bütünleşmektedir. Daha somut olarak sistemin krize yol açtığı ve krizin refah devletinin tasfiye sürecine sokulmasına yol açtığı saptamasından hareket ederek öncelikle refah devleti kavramı ve uygulaması üzerinde duralım.

II.1. Refah Devleti ve Birikim Rejimi

Her ne kadar XX. yüzyıl boyunca devletin ekonomik ve sosyal alanlara müdahalesi yaygınlaşmış olsa da, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan yetmişli yılların ortalarına uzanan zaman diliminde devletin faaliyet ve müdahale alanının genişlediği görülmektedir[5] . Bu dönemde merkez ülkelerinde tekelci kapitalizm veya tekelci devlet kapitalizminin yerleştiği tarihsel bir gerçektir. Laissez-faire kapitalizminin uygulandığı bir önceki döneme göre devletin ekonomik ve sosyal alandaki etkinliği giderek artmıştır. Devlet ekonomik yaşamın tüm alanlarına müdahale etmiş, emek piyasalarını ve endüstriyel ilişkileri düzenlemiş, altyapı yatırımlarını gerçekleştirmiş, yalnızca kamu hizmeti değil ticari (özel) mal üretimini de üstlenmiştir. Liberal iktisatçıların "karma ekonomik düzen" olarak nitelendirdiği tekelci kapitalizm/tekelci devlet kapitalizminde refah devleti anlayışına uygun olarak devlet gerek ekonomik, gerekse sosyal alanda varlığını sürekli hissettirmiştir. Endüstriyel rejim ile özdeşleşen refah devletinde neden müdahalecilik artmıştır? Devlet kapitalist girişimciye güvenmemekte midir? Yoksa özellikle büyük burjuvazinin beceriksiz olduğunu mu düşünmektedir? Devlet sosyal alanda çalışan kesimlerin lehine neden düzenlemeler yapmıştır? Kapitalist düzenin çalışanları sömürdüğünü mü düşünmektedir?

Devlet aygıtına sınıfsal ilişkilerin yansıdığı dikkate alındığında, bağlantılı olarak da burjuvazinin devlet aygıtına hakim olduğu kabul edildiğinde, son sorunun gerçekçi olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz toplumlara göre iktisadi ve sosyal tarih farklılık göstermekte, ekonomik ve sosyal doku şekillenmektedir. Bırakınız diğer ülkeleri, örneğin İngiltere, Fransa ve Almanya gibi üç merkez ülkesi arasında bile bu açılardan farklılıklar gözlenmektedir. Dolayısıyla prototip bir gelişmeden söz etmek, matematiksel açıklama getirmek oldukça güç hatta olanaksız gözükmektedir. Bununla birlikte toplumların ortak bir paydası bulunmaktadır. Bu ortak payda ekonomik ve sosyal yapıların oluşması ve sosyal ilişkilerin gelişmesinde ana ilkeleri veya kuralları ortaya koymaktadır. Toplumların gelişmesinde ve devletin rolünün zaman içinde giderek artmasında söz konusu ilkeler/kurallar belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda kısaca devletin geniş yelpazede mal ve hizmet üretip sunması, çalışan kesimler lehine iş güvenliği ve sosyal güvenlik alanında düzenlemeler yapması "iyi niyet"ten değil, zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Merkez ülkelerindeki bu tür düzenlemelerin arka planında geçmişe dayanan ve yoğun bir sınıf mücadelesinin bulunduğu tarihsel bir gerçektir. Ancak modern kapitalist devlet merkez ülkelerinde, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür düzenlemeleri belirli sınırlar içinde gerçekleştirmiştir. Düzenlemeler için çok sayıda neden sıralanabilir ancak bunlardan birkaçı belirleyici olmuştur. Avrupa'da SSCB'nin çevresinde sosyalist bir blokun oluşması, Asya'da başta Çin olmak üzere sosyalist rejimlerin kurulması merkez ülkelerindeki iktisat politikalarını ve özellikle sosyal refah uygulamalarını etkilemiştir. Nitekim devlet müdahalesi, yoğun sermaye birikimi ve sürdürebilir ekonomik büyüme ihtiyacının yanı sıra farklı sosyal sınıflar arasındaki çelişkilerden ve zorunlu olan göreli güç dengesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle müdahaleye yol açan etkenlerden biri sermayenin teknik ve ekonomik ihtiyaçları, bu bağlamda sermaye birikiminin yoğunlaştırılarak sürdürülmesi, diğeri ise sosyal ve siyasal istemlerin yanı sıra belirli bir sosyal dengenin sağlanması hedefi ve kaygısıdır. Başvurulan dönemde çok özel tarihsel koşullar sermaye birikiminin yoğunlaşması ve hızlanmasını sağlamıştır. Şöyle ki, üretim güçlerinin hızla gelişmesi, üretim ilişkilerinde sermaye birikimi açısından "olumlu" gelişmeler, devletin birikim sürecinde etkin görev alması ve birikime müdahale etmesi ve uluslararası ilişkilerin niteliği –bu çerçevede bir yandan çevre ülkelerin Merkez'deki birikimi ilksel ürünler sağlayarak ve sınai ürünlere pazar oluşturarak desteklemesi, diğer yandan teknolojik yeniliklerin yaygınlaştırılması ve denetimi konusunda ABD, Batı Avrupa ve Japonya arasındaki ilişkiler- sermaye birikiminin genelde sorunsuz ve hızlı olmasını sağlamıştır. Uygulanan fordist (yoğun) sermaye birikimi modeli ve tekelci düzenleme tarzının (kısaca veri sermaye birikimi modelinin istikrarlı olmasını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütününün tekelci olması) oluşturduğu rejimde, üretkenlikte ve reel ücretlerdeki artış birbirini destekleyerek paralel olarak sürdürülebilmiştir. Satın alma gücündeki sürdürebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır. Eşanlı olarak üretkenlikteki artış, sermayenin değerlemesinde ortaya çıkabilecek tıkanıklıkların aşılmasını olanaklı kılmıştır. Bu mutlu döngüde büyüme, reel ücret ile üretkenlik arasındaki bağlantının istikrarına sıkısıkıya bağlıdır. Böylece üretim koşulları ile tüketim koşullarındaki dönüşüm birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleselleşmiş ve üretim artmıştır. Bu tabloda mutlaka dikkate alınması gerekli bir öğe de emek ile sermaye arasındaki çelişkileri yumuşatan, ilişkileri göreli olarak istikrarlı kılan ve aynı zamanda birikimi düzenleyen sosyal-demokrat ağırlıklı yeni ittifakların oluşturulması ve bu yönde politikaların uygulamaya konulmasıdır. Bu tür uygulamalar için sosyal-demokrat bir partinin iktidarda olması gerekmemiş, muhafazakar bir parti iktidarında da benzer politikalar uygulanabilmiştir. Bunun tipik örnekleri olarak F. Almanya ve ABD verilebilir [6].

Fordist birikim rejiminde devlet bir yandan kamu işletmeleri aracılığıyla özel kesimin ihtiyaç duyduğu ara girdiler ve yatırım malları üretimine yönelmiş, diğer yandan ortak tüketim malları grubunda yer alan sağlık, eğitim, kültür, konut, ulaşım, kentsel altyapı, sosyal güvenlik alanlarına doğrudan girmiştir. Ortak yarara sahip ortak (sosyal) mal ve hizmet üretiminin tarihsel süreçte giderek

artması ve çeşitlenmesi, ortak ihtiyaçların yoğunlaşması ve alanının genişlemesinden kaynaklanmaktadır. Kısacası ihtiyaçların toplumsallaşması bir süreç içinde olmaktadır. Toplumsal ve siyasal örgütlenmenin ortak ihtiyaçların alanını genişlettiğini de belirtmek gereklidir. Bir yandan sendikalar ve meslek kuruşları, diğer yandan siyasi partiler aracılığıyla bireyler toplu tüketim konusundaki istemlerini açıklamaktadırlar. Tüketimin toplumsallaşması da kitlelerin örgütlenmesi ve istemlerini belirtmeleriyle sağlanmaktadır. Toplumsallaşma sürecinde devletin yerinin belirlenmesi kaçınılmaz gözükmektedir. Devlet bu tür ihtiyaçların karşılanmasında yadsınamaz bir işleve sahip olmuştur. Öyle ki, "insanın doğası devletin doğası içine büyük harflerle yazılmıştır. Kitabın gizli anlamı devlette birdenbire ortaya çıkar. Daha önce bulanık ve karışık gözüken, açık ve okunabilir duruma gelir"[7]. Bu noktada O'Connor'a başvurabiliriz; sermaye birikimi ve meşrulaştırma kapitalist devletin yerine getirmeye çalıştığı iki temel fakat çelişkili işlev olarak belirmektedir. O'Connor'a göre devlet karlı sermaye birikimi için gerekli koşulları oluşturma ve sürdürmenin yanısıra sosyal uyum için de aynı düzenlemeyi yapmak durumundadır[8]. Nitekim merkez ülkelerinde emekgücünün yeniden üretimini sağlayan ve çalışmayan nüfusu koruma altına alan refah devleti uygulamasının yaygınlaştırıldığı gözlenmektedir[9]. O'Connor kamu harcamalarının yukarıda belirtilen işlevlere bağlı olarak iki kategoride toplandığını belirtmektedir; sosyal sermaye ve sosyal harcamalar. Sosyal sermaye, sosyal yatırım ve sosyal tüketim faaliyetleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sonuçta kamu harcamalarını üç kategoride toplamak olanaklıdır: (a) Sosyal yatırım harcamaları; emeğin verimliliğini artıran proje ve hizmetler. (b) Sosyal tüketim harcamaları;emeğin yeniden üretim maliyetini düşüren proje ve hizmetler. (c) Sosyal harcamalar; sosyal uyumu sağlamaya yönelik proje ve hizmetler. Sonuncu kategorideki harcamalar devletin meşrulaştırma işlevinden kaynaklanmaktadır[10]. İlk iki kategoridekiler, yani sosyal sermaye harcamaları özel sermaye için dolaysız olarak katkıda bulunmakta, ekonomideki kar oranını ve sermaye birikimini artırmaktadır. Sosyal harcamalar ise dolaylı olarak bile özel sermayeye yarar sağlamamakta ancak yapılması gerekli görülmektedir. O'Connor her kamusal birimin belirtilen işlevlere sahip olduğunu, bu nedenle yaklaşık tüm kamu harcamalarının aynı zamanda kısmen sosyal yatırım, kısmen sosyal tüketim ve kısmen de sosyal harcama özellikleri taşıdığını belirtmektedir. Bununla birlikte ekonomik ve siyasi etkenler her müdahalenin kapsamını belirlemekte ve sınıflandırma da buna göre yapılmaktadır. Devletin refahın artırılmasına yönelik faaliyetleri yukarıda açıklanmış bulunan harcamalara yol açmaktadır. Eğitim harcamalarının bir bölümü emekgücünün verimliliğini artırdığı ölçüde sosyal yatırım olarak kabul edilirken, diğer bölümü ise verimliliği artırmamaktadır. Sosyal güvenlikten kaynaklanan harcamalar emekgücünün yeniden üretimine katkıda bulunduğu için sosyal tüketim olarak kabul edilmektedir. Yoksullara yapılan gelir aktarımı veya verilen sübvansiyonlar nüfus fazlasını denetim altına aldığı ve pasifize ettiği ölçüde sosyal harcama olarak değerlendirilmektedir[11].

Refah devleti, liberal devletin ürettiği ulusal savunma, iç güvenlik, adalet ve benzer hizmetlere ek olarak, bir yandan sosyal hizmetler üretmekte, diğer yandan özel faaliyetleri düzenlemektedir. Toplumlara göre farklılıklar göstermesine karşın, refah devleti sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve konut alanlarında hizmet sunmaktadır. Dikkat edilmesi gerekli nokta refah devleti uygulamasının yoğunlaştığı ve yaygınlaştığı dönemde somutlaşan aşırı sermaye birikimi sürecinde ekonomik artık üzerinde araştırma, eğitim,sağlık ve benzeri harcamaların giderek daha fazla baskı yapmasıdır. Bağlı olarak bu alandaki devlet müdahalesini de başlıca dört grupta toplamak olanaklıdır[12]: (a) Bireysel tüketimden kaynaklanan harcamalar vergi ve sosyal sigorta sistemiyle denetlenmekte, (b) Bireylerin satın aldıkları kullanım değerleri (mal ve hizmetler) devlet tarafından düzenlenmekte, (c) Bazı mallar ve hizmetler, tamamen veya kısmen devlet tarafından sübvanse edilmekte, (d) Devlet doğrudan kullanım değerlerini hizmet olarak üretmekte ve sunmaktadır. Bu hizmetler bedelsiz veya düşük bir bedel karşılığında sunulmaktadır. Son kategorideki mal ve hizmetlerin en önemli özelliği toplu üretilmeleri ve tüketilmeleridir. Sağlık hizmetleri, özellikle de bu dönemde İngiltere'de uygulanan Ulusal Sağlık Sistemi en tipik örnek olarak verilebilir. Kısacası emekgücünün yeniden üretiminde ortak veya toplu üretilen sosyal hizmetlerin önemli bir işleve sahiptir.

Refah devletinin diğer bir özelliği ise çalışmayanların bakımının üstlenilmesidir. Çalışmayanlar arasında çocuklar, gençler, yaşlılar, hastalar ve işsizler bulunmaktadır. Bu kategoridekilerin geçimlerinin sağlanabilmesi için sosyal hasıladan bir bölümünün söz konusu gruplara transfer edilmesi gereklidir. Bakımın sağlanması açısından aile yapısının önemi yadsınamaz ancak bu amaç doğrultusunda kullanılan araçların başında sosyal güvenlik ödemeleri ve sosyal yardımlar yer almaktadır.

Emekgücünün yeniden üretimi ve çalışmayanların bakımının sağlanması arasında kopukluk bulunmamakta, tersine bu iki amaç ve politikalar birbirini tamamlamaktadır. Çocuklar, gençler, çalışma yaşındaki hastalar ve işsizlerin (sonuncu grupta kadınlar ön sıralardadır) konumu bu sonuca ulaşmamızı sağlamaktadır. Gençler ve çocuklar orta ve uzun vadede potansiyel emekgücünü oluşturmaktadır. İşsizler ve tedavi sonrası çalışabilir duruma gelen hastalar ise kısa ve orta vadede istihdam edilebilir gruba girmektedir. İşsiz kategorisinde yer alanların başında gençlerin, kadınların, yabancıların ve yaşlıların bulunması, söz konusu grupların sistem için "emniyet supabı"nı oluşturduğunu işaret etmektedir.

Devlet ekonomik artık üzerindeki baskıyı hafifletmek için harcamaların finansmanına katılmaktadır. Kamu finansmanı, tekelci nitelikteki özel sermayenin değerlemesi için gerekli faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak açısından gereklidir. Bu çözüm ise maliyeti büyük ölçüde kamu finansmanıyla karşılanan üretim güçlerinin yeterli düzeyde gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Ne var ki, üretim güçlerinin gelişmesinde

sınırlar olduğu kadar, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında çelişkiler bulunmaktadır. Bu bağlamda devletin ekonomik, sosyal ve kültür alanlarına müdahalesi ve yeniden örgütlenme politikasını benimsemesi kaçınılmaz olmaktadır. Burada bazı saptamalar yapalım. (i) Devletin piyasa ekonomisindeki aksaklıkları gidermek için dışarıdan müdahale etmememekte, devlet doğrudan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamın içinde yer almaktadır. (ii) Devletin ekonomiyi örgütlemesi, yönetmesi ve planlaması özel mülkiyetin neden olduğu sorunları çözme çabaları olarak yorumlanmalıdır. Söz konusu müdahale aynı zamanda yeni üretim ilişkilerine olan ihtiyacı işaret etmektedir. (iii) Devletin üretip sunduğu sosyal mal ve hizmetler bireysel refah düzeyinin yükseltilmesine çok önemeli katkıda bulunmaktadır. 1960-75 arasında sosyal harcamalardaki nominal artış OECD'nin önde gelen yedi ülkesinde (ABD, Japonya, F. Almanya, Kanada, Fransa, İtalya, İngiltere) % 15, reel artış ise % 7.7 olmuştur. Sosyal harcamalardaki artış, bir yandan nüfus artışı ve artan işsizliğin etkilerini azaltmak, diğer yandan sosyal harcama programlarının alanını genişletmek amaçlarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte genel harcama artışındaki temel etkenlerin başında, sunulan reel hizmet düzeyinin (örneğin sağlık, eğitim, sosyal güvenlik) ve de parasal yardımların artması gelmektedir. Nitekim bu kalemlerdeki yıllık toplam reel artış hızı % 5'e ulaşmış, böylece kişi başına özel tüketim artışını geride bırakmıştır. (iv) Merkez ülkelerinde devletin yaptığı sosyal harcamalar aynı yoğunlukta ve kapsamda olmadığı gibi, harcama kalemlerindeki değişme farklılık göstermektedir. Nitekim ABD ve Japonya'da refah devletine yöneliş Batı Avrupa ülkelerine göre gecikmeli olduğu gibi eşdeğer uygulama söz konusu değildir. Örneğin 1960'da eğitim, sağlık, emeklilik, işsizlik sigortası, aile yardımlarını kapsayan sosyal harcamaların GSYİH'ye oranı en büyük yedi OECD ülkesi için ortalama olarak % 14.3 iken, 1980'de % 24'e tırmanmıştır. Ancak bu grupta yer alan ülkeler arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Oran, F.Almanya'da % 31.5 ve İtalya'da % 29.1 iken, Japonya'da % 17.5 ve ABD'de % 21'e eşittir. Kaldı ki bazı ülkelerde oran oldukça yüksektir: Belçika, % 38.0; Hollanda, % 36.1; İsveç, % 33.5 [13] .1960-75 kesitinde yedi ülkede reel olarak sosyal harcamalardaki yıllık ortalama artış hızı % 7.7 iken, 1976-81 döneminde oran % 4.4'e gerilemiştir. Eğitim ve sağlık gibi sosyal gelişme ve toplum refahı açısından vazgeçilmez hizmetlerden kaynaklanan harcamalara GSYİH'den daha az pay ayrılmasında, antienflasyonist politika uyarınca kamusal harcamaları, bu bağlamda özellikle sosyal harcamaları kısmaya odaklı monetarist politikalar belirleyici olmuştur. Bununla birlikte yetmişli yılların başlarında sosyal harcamaların GSYİH'ye oranının % 9.9 gibi düşük düzeyde kaldığı Japonya'da, refah artırıcı önlemlere ağırlık verilmesi, bu bağlamda sosyal ihtiyaçlara öncelik tanıyan bir modele geçilmesiyle birlikte reel sosyal harcamalardaki yıllık ortalama artış hızı 1960-75 kesitinde % 9.7'ye yükselmiş, 1975 sonrasında küçük bir azalmaya karşın % 8.9 gibi yüksek artış hızı korunmuştur Fransa ise reel sosyal harcamanın arttığı tek OECD ülkesi olduğu için gelirin sosyalleşmesi de oldukça hızlı olmuştur. İki dönem karşılaştırıldığında sosyal harcamaların yüksek olduğu ülkelerde reel sosyal harcamaların artış hızındaki düşüşün çarpıcı olduğu gözlenmektedir. Örneğin Belçika'da, %9.1'den % 4.5'e,Hollanda'da % 9.2'den % 1.4'e, İsveç'te % 8.4'ten % 4.0'e, Danimarka'da % 9.3'ten % 4.4'e gerileme söz konusudur Buna karşın sosyal harcamaların gelir esnekliği ABD ve F.Almanya dışındaki ülkelerde yüksektir (birimin üzerindedir). Bir başka deyişle yalnızca bu iki ülkede sosyal harcamalarda büyüme hızındaki gerilemenin üzerinde kesintiye gidilmiştir. Rakamsal veriler emeklilik ödemelerinin sosyal harcamalar içinde % 33 ile ilk sıraya geçtiğini, eğitim ve sağlığın her birinin payının % 23 olduğunu işaret etmektedir. 1981 yılı itibariyle emeklilik ödemelerinin payı % 40'a tırmanırken, eğitim ve sağlığın payı sırasıyla % 20 ve % 18'e gerilemiştir. Reel sosyal harcamaların ise eğitimde % 70.5, sağlıkta % 67.7, işsizlik sigortasında % 46.7 ve emeklilik ödemelerinde % 24 oranında azalma kaydedilmiştir[14]

II.2. Neden ve Ne Tür Bir Kriz?

Merkez ekonomilerinde 1974 yılında belirginleşen kriz, 1976-79 kesitindeki ılımlı canlanmaya karşın sürmüş ve 1980-82 döneminde II. Dünya Savaşı sonrasındaki en yoğun durgunluk yaşanmıştır. Dönemin ayırtkan özellikleri olan kamu harcamalarında artış, vergi gelirlerindeki yetersizlik, artan bütçe/kamu açığı ve borçlanma devletin mali krize sürüklendiğini kanıtlamakta mıdır? Yanıt ararken öncelikle kamu maliyesi göstergelerini daha ince bir elekten geçirmek gerekiyor.

1973 yılı sonlarında gerçekleşen ilk petrol şokunun ardından ekonomik büyümenin durmasına, hatta negatif değer almasına bağlı olarak bütçe/kamu açıkları artmış, hızlanan enflasyon ekonomik dengeleri sarsmıştır. Kriz; üretim, gelir ve toplam talepteki artışı frenlemiş, kamu gelirleri/vergilerdeki artışta duraklamaya yol açmıştır. Buna karşın gerek cari harcamaların esnek olmaması ve yatırımların belirli ölçüde sürdürülmesi, gerekse konjonktüre fazla duyarlı olmayan sosyal harcamaların artmasına bağlı olarak toplam kamu harcamalarında tırmanma sürmüştür. İşsizliğin artması sosyal harcamaları artırırken, prim ödemelerinin düşmesi kaynakları olumsuz yönde etkilemiş ve mali dengesizlik ortaya çıkmıştır. Ancak bütçe/kamu açığının artışında hükümetlerin başvurduğu açık bütçe politikasını dikkate almak gereklidir. Birinci petrol şokunun ardından sanayileşmiş ülkelerde kısıtlayıcı bütçe ve sıkı para politikasına geçilmiştir. Bununla birlikte 1975 yılının ikinci yarısından itibaren bütçe kısıtlamasından vazgeçilmiştir. Enflasyonist baskıyı kırmak doğrultusunda uygulanan sıkı para ve kredi politikası uyarınca alınmış önlemler de 1974 sonundan itibaren gevşetilmiştir. Hükümetlerin uygulamaya koydukları açık bütçe ve göreli gevşek para politikaları ile ekonomiye şırınga edilen satın alma gücü sayesinde iç talebin desteklenmesi ve ekonomik büyümeye ivme kazandırılması amaçlanmıştır. Ancak 1976-77 döneminde denk bütçeye dönüş çabaları dikkati çekmektedir. 1978-79 döneminde yeniden uygulamaya konulan genişleme politikaları kamu açıklarının ve finansman ihtiyacının artmasına yol açmıştır. Seksenli yılların başlarında ise ABD,

Finlandiya ve Yunanistan hariç olmak üzere diğer OECD ülkelerinde kısıtlayıcı bütçe politikaları uygulamaya konulmuştur. Mali açık veren sosyal hesaplarda dengeye ulaşmak için sosyal güvenlik sisteminde kısıtlayıcı önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda hükümetlerin sosyal güvenlik sisteminde devletin katkı payını sabit tutmak, hatta azaltmak için yeni düzenlemeler yapması söz konusu olmuştur. İşverenin sosyal kesintideki payının artırılmasının emek-yoğun sanayileri cezalandıracağı ve istihdam üzerindeki olumsuz etkinin yanısıra kar artışını engelleyeceği gerekçesiyle bir kenara bırakıldığı saptanmaktadır. Böylece bir yandan sosyal harcamalar kısılmaya çalışılırken, diğer yandan sigortalıların finansmana giderek daha yüksek paylarla katılımları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde krize karşı politika aracı olarak uygulamaya konulan kısıtlı bazı iyileştirmeler (Fransa ve F.Almanya), sosyal güvenlik harcamalarında kısıntı ve sosyal hizmetlerden yararlananların finansmandaki paylarının artırılması yönünde oluşturulan politikaları dengeleyici güçte değildir. OECD ülkelerindeki borçlanma oranları yetmişli yıllarda tırmanmış olmasına karşın kritik eşiğe henüz ulaşılmadığı görülmektedir. Uluslararası sınıflandırmaya göre borç stokunun GSYİH'ye oranının % 60'ı aştığı ülkeler ağır borçlu, % 30 ile % 60 arasında değişen rasyolara sahip olanlar orta derecede borçlu, % 30'un altında rasyoya sahip ülkeler ise düşük derecede borçlu kabul edilmektedir. 1974'te hiçbir OECD ülkesi ağır borçlu kategorisinde yer almamaktadır. 1979'da iki ülke (Belçika ve İrlanda bu kategoriye girmiş, İtalya'da sınıra yaklaşmıştır). 1984'te ise yukarıda sayılan üç ülke ağır borçlu kategorisine yerleşmiş ve Yunanistan' da sınıra yaklaşmıştır. 1974-84 kesiti bir bütün olarak ele alındığında, aralarında çok büyük farklılıklar bulunmasına karşın tüm OECD ülkelerinde borçlanma eğiliminin açıkça ortaya çıktığı saptanmaktadır[15]. Bu veriler merkez ülkelerinde devletin ciddi finansman darboğazına girdiğini işaret etmektedir. Neoliberallere göre devletin finansman güçlüğünden kaynaklanan mali krize sürüklenmesinin nedenlerinin başında sosyal programların geniş kapsamlı olmasından kaynaklanan sosyal harcamalardaki artıştır Üstelik refah devleti uygulamasından kaynaklanan harcamalar özel kesimin üzerindeki vergi yükünü artırmakta ve ekonomik özgürlükleri kısıtlamakta, savurganlığa yol açmakta ve serbest rekabet koşullarını ortadan kaldırdığı ölçüde istikrarı bozmakta ve ekonomik büyümenin sürdürebilirliğini kırılgan hale getirmektedir[16]. Oysa ki, kriz devletin finansman sıkıntısının yanısıra diğer öğeleri de içeren bir dizi öğeyi barındırmaktadır. Genel ifadeyle sermayenin değerlemesinde ortaya çıkan kriz, yoğun sermaye birikimi ile tekelci düzenleme arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanmıştır. Bu yalın saptama çok daha karmaşık öğeleri içermektedir. Karşılıklı olarak birbirine bağlı, dolayısıyla etkileşim içerisindeki çok sayıda etkenin yol açtığı zincirleme olumsuz etkileşim sonucunda "mutlu" döngü ortadan kalkmıştır. Kısaca açıklayalım Sermayenin aşırı yoğunlaşmasına bağlı olarak değerlemede, yani yoğun sermaye birikimi rejiminde beliren tıkanıklık, bu bağlamda. bir yandan üretkenlik artışında sınıra ulaşılması, diğer yandan yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikme krizi doğuran etkenlerin başında gelmektedir. İkinci sanayi devriminin yarattığı itici etkiler giderek zayıflamış, büyümenin motoru olan sektörler aşınmış ve rantabilite düşmüş, yeni dinamik sektörler oluşturulamamıştır. Ortalama üretkenlik artışında sınıra ulaşılmasının yanısıra tüketim malları üreten sektörün üretim araçları ve/veya donanım malları üreten sektöre göre daha hızlı otomasyonu ve modernizasyonu, bir yandan ücret artışı ile üretkenlikteki artış arasındaki bağlantının zayıflaması, hatta kopmasına, diğer yandan birikim açısından kritik sektörler arasındaki dengenin bozulmasına yol açmıştır. Burada anımsanması gerekli husus yoğun birikim rejiminde çalışanların yaşam düzeyi ile artıdeğer oranının birlikte yükseltilmesi, üretkenlikteki artışa koşut reel ücret artışının sağlanmış olmasıdır. Üretken olmayan sektör genişledikçe artıdeğer oranı düşmektedir. Kriz sürecinde artıdeğer oranı düşmeye başlamış, bağlantılı olarak birikim hız kesmiş dolayısıyla üretken yatırımlarda daralma kaçınılmaz olmuştur. Sermayenin değerlemesinde ciddi tıkanıklıklar belirmiştir; ABD (1966), F. Almanya, İngiltere, İtalya, Japonya (1969), Fransa'da (1970) kar ile ücret paylaşımında sermaye birikimi aleyhine beliren sonucu tersine çevirmek için enflasyonun araç olarak kullanılmasıdır. Ücret ile üretkenlik artışları arasındaki kopuşta mutlaka dikkate alınması gerekli diğer önemli öğe de ücretlilerin sosyal hasıladan daha fazla pay alması, özellikle de sosyal haklardan kaynaklanan dolaylı ücretin önem kazanmasıdır. Bu olgu ise üretim güçlerinin gelişmesi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkilerden, bağlı olarak sosyal mücadelenin tırmanmasına bağlı olup, krizin hazırlayan etkenler arasında yer almaktadır. Dünya ölçeğinde sınai ve mali yoğunlaşma ile temsil edilen ekonomik faaliyetlerdeki uluslararasılaşma/çokuluslaşma ve çok odaklılaşma -ABD dışında F. Almanya ve Japonya'nın yeni güç merkezleri olarak belirmesi- krizin oluşmasında ve gelişiminde rol oynamıştır. Bretton Woods'ta temelleri atılmış bulunan uluslararası para sisteminde 1967-71 kesitinde beliren düzensizlik ve hatta parçalanma ise krizin nedeni değil, habercisi veya göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Sonuç olarak bir kez daha sermayede giderek artan yoğunlaşma ve merkezileşme ile tekelci nitelikteki düzenleme arasındaki uyumsuzluğun krizi doğurduğunu vurgulayalım. Bir başka deyişle sosyal mücadelenin ivme kazanması ve sistemin diğer noktalarında ortaya çıkan çelişkilere bağlı olarak ortalama karın artırılması yöntem ve süreçlerinde ortaya çıkan tıkanıklıklar ile birlikte kopma belirmiştir.

III. Çevre Ülkeleri: Nasıl Bir Model ?

Merkez ülkelerinde uygulanan fordist sermaye birikimi rejimi sürecinde özellikle kapitalist Avrupa'nın önde gelen ülkelerinde yaygınlaşan refah devleti uygulamaları çevre ülkelerini de kapsamakta mıdır? Bu sorunun yanıtı verilirken öncelikle çevre ülkelerinin heterojen olması nedeniyle bir ayrıma gidilmesi gerekli gözükmektedir. Yazıda yarı-çevre veya günümüzde yükselen piyasa ekonomileri olarak nitelendirilen ülkeler grubuna başvurmaktayız. Brezilya, Arjantin, Meksika, Şili gibi Latin

Amerika'nın önde gelen ülkeleri, Güneydoğu Asya ve Hindistan gibi Asya ülkeleri ve Türkiye bu grupta yer almaktadır. Yukarıdaki sorunun yanıtlanması için birikim modelinin ele alınması ise kaçınılmaz gözüküyor.

Ellili yıllarla birlikte bir grup çevre ülkesinde uygulamaya konulan ithal ikameci sanayileşme yabancı sermayenin güdümünde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte burjuvazinin işbirlikçi olma (komprador) özelliği ön plana çıkmıştır. Bağımsızlıklarını yeni elde etmiş ülkelerde sosyalist düşüncenin etkilerini en aza indirgemek ve Çin'deki sosyalist devrimin Asya kıtasına yayılmasını engellemek amacıyla da kalkınma sorunları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Önerilen ve benimsetilen kalkınma modelleri yeni bağımlılık ilişkileri doğurmuştur. Ekonomik büyüme dışa bağımlı olmasına karşın, ülke içinde de ihmal edilmeyecek bir sermaye birikimine dayalıdır. Bu modelde hızlanan sanayileşme, merkez ülkelerinde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelerine aktarılmasına bağlıdır; merkez kökenli büyük tekeller/oligopoller (ÇUŞ'lar) ucuz ve örgütsüz emekgücü rezervlerinin bulunduğu ve merkezdekine benzer çalışma koşullarının, iş ve sosyal güvencenin bulunmadığı bölgelere yönelmiştir. Bu bağlamda oluşturulan yeni uluslararası işbölümünde üretim sürecinin ilk iki aşamasını oluşturan araştırma ve tasarım ile ileri teknoloji kullanımını gerektiren faaliyetler merkez ülkelerinde yoğunlaşmıştır. Üçüncü aşama olan montaj faaliyeti (sanayii) merkez ülkelerinin gelişmemiş yörelerine ve özellikle de çevre ülkelerine kaydırılmıştır. Bu kayma otomatik biçimde olmamış, Merkez'e bağımlı ülkelerdeki otoriter ve diktatoryal siyasi rejimler emekgücünü "değerlendirmek" doğrultusundan hareket etmişler, uluslararası tekelci sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yabancı yatırım için uygun ortamı hazırlamışlardır. Çevre burjuvazisinin güçlenmesi Merkez'e bağımlılık ilişkileri çerçevesinde emperyalizmin stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmiştir.

Yabancı sermayenin desteğiyle uygulanan ithal ikameci sanayileşmeden altmışlı yıllarda ihracata dönük sanayileşmeye geçilmesi bir raslantı değildir. Nitekim altmışlı yılların ortalarından itibaren Güneydoğu Asya'da yeni sanayileşme yolunda ilk adımlar atılmıştır. Hafif sanayide özellikle tekstil, konfeksiyon, deri ve ayakkabı sektörlerinin hızla gelişerek gıda ve içki gibi geleneksel sektörleri geride bıraktığı ve elektronikte gelişmeler kaydedildiği gözlenmektedir [17]. Alain Lipietz söz konusu birinci dalga sanayileşme sürecini "kana bulanmış Taylorizm" [18] olarak nitelendirmektedir. Üretimde emek yoğun teknoloji kullanımı ve kolayca disiplin altına alınan kadın emekgücünün kitlesel olarak istihdam edilerek yoğun sömürüye tabi tutulması taylorizme uygun düşmektedir. Yoğun sömürünün antidemokratik veya otoriter veya diktatoryal rejimler altında sürdürülmesi ise taylorizmin "kanlı" olma gerekçesine açıklık getirmektedir. Yeni sanayileşmenin daha gelişmiş biçimi yetmişli yıllarda Meksika, Brezilya ve G. Kore gibi ülkelerde ortaya çıkmıştır. Yeni dalga sanayileşme "çevre fordizmi" olarak nitelendirilebilir. İlgili ekonomilerdeki yeni sanayileşme geçmiş dönemdeki ithal ikamesinin mirası veya eskiden beri süregelen merkantil kapitalizmin sonucu veya kana bulanmış taylorizmin dönüşümü olarak yorumlanabilir. Merkez fordizmi yoğun sermaye birikimi ve genişleyen piyasalar üzerinde yükselmekteyken, çevre fordizmi daha farklı özelliklere sahiptir. Bunlardan ilki üretimde ileri teknoloji kullanılmamasıdır. Bu olgu Latin Amerika'da ve uzun bir dönem G. Kore'de gözlenmektedir. İkinci özellik reel ücret artışının üretkenlik artışının altında seyretmesidir. Bu nedenle üretkenlik artışına koşut bir iç talep genişlemesi kaydedilmemiş, tersine talep yapısında farklılaşma ortaya çıkmıştır. Üçüncü özellik ise bu modelde çevre ülkelerinin Merkez'e uyguladıkları ihracat fiyatlarını düşük tutmalarıdır. Söz konusu birikim modeli ve sanayileşme sömürünün artmasına ve gelir bölüşümünün giderek bozulmasına yol açmıştır. Bu koşullarda kentlerde yığılan proleterya marjinalleşme sürecine girmiş ve ulusal gelirdeki payı hızla daralmaya başlamıştır. Örneğin Meksika'da en alt ve en yüksek %20'lik gelir dilimi arasındaki fark altmışlı yılların başlarında on kat iken, on yıl sonra onaltı kata yükselmiştir.

Özetle Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'da ıthal ikameci süreçten sonra, ülkelere göre farklılıklar göstermekle birlikte, altmışlı yıllarda başlayan, yetmişli yıllarda yeni bir biçim alarak çevre fordizmine dönüşen sanayileşme yaşanmıştır. Sanayileşme yabancı sermaye ve/veya dış finansmana/borçlanmaya dayalıdır. Nitekim hızlı bir sanayileşme yaşayan G. Kore, Endonezya'nın ardından Güneydoğu Asya'nın en ağır borçlu ülkesi olmuştur. Latin Amerika'da Brezilya, Arjantin ve Meksika örneklerinde izleneceği üzere yabancı sermaye güdümündeki ithal ikameci politikalar ve çevre fordizmi dış borçlanmaya giden yolları ardına kadar açmıştır. Dış borçlanmayı körükleyen etkenler arasında devletin veya kamu kesiminin gerçekleştirdiği yüksek maliyetli altyapı yatırımları dikkate alınmalıdır. Yatırım olanaklarının ötesinde sağlanan dış kaynaklar savurganca kullanılmıştır. Savurganlığın arka planında askeri cunta ve/veya sivil otoriter yönetimlerin sorumluluğu bulunmaktadır. Dış kredi söz konusu antidemokratik, baskıcı yönetimlerin nefes almasınısağladığı ölçüde siyasi baskının dozu giderek artmıştır.

Seksenli yılların başında yeni sanayileşen ülkeleri, özellikle de Latin Amerika'yı (dış) borç krizine sürükleyen etkenler kısaca ortaya konulabilir.Krizin ana nedeni olarak tutarsız makroekonomik politikalar ve hükümetlerin aşırı ölçüde borçlanması gösterilebilir. Borçlanan hükümetlerin aynı anda, kısa vadede getirisi olmayan ağır altyapı yatırımlarına ve gereksiz harcamalara yönelmeleri, böylelikle dışarıdan sağladıkları kaynakları iktisadi rasyonelliği dikkate almadan savurganca kullanmaları söz konudur. Büyük bütçe/kamu açıkları, yüksek enflasyon ve önemli bir dış borç yükü bu ülkelerde ortak paydayı oluşturmaktadır. Bu nedenle çifte açığın, yani bütçe/kamu açığı ile dış ticaret/cari açığın krize yol açtığı saptanmaktadır. Dolayısıyla devletin mali krizi ortaya çıkmıştır. Ancak krizin nedeni refah veya sosyal devlet harcamalarında aranmamalıdır. Bu toplumların büyük bir

bölümünde sosyal devlet anlayışının yerleşmediği, ancak bir kısmında yalnızca "minimalist sosyal devlet" uygulamalarına yer verildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla sosyal harcamaların ve çalışan kesimlere yönelik ücret politikalarından kaynaklanan ödemelerin özel sektördeki sermaye birikiminin aleyhine bir durum yarattığı ileri sürülemez. Devletin mali krizini oluşturan ortam bir dizi iç ve dış etkenin bir araya gelerek eklemlenmesinden kaynaklanmaktadır. İç etkenlerin başında ise yeni sanayileşenler grubunda, büyük ölçüde Merkez'in etkisi veya yönlendirmesi altında ortaya çıkan finansman ihtiyacı gelmektedir. Bir başka deyişle çevrede uygulanan yabancı sermayeye bağımlı taylorizm ve fordizmin neden olduğu bir finansman açığı söz konusudur.Birinci petrol şokundan sonra giderek artarak kronikleşen dış ticaret açığı ve cari açık ile kriz koşulları altında yüksek büyüme hızını korumaya odaklı politikaların kaçınılmaz kıldığı bütçe/ kamu açığı krizin olgunlaşmasında nihai rol oynamıştır. Dış etkenler arasında Merkez'deki sermaye birikimi rejimi, fordizmin krizi, kriz yönetimi politikaları ve yeni sanayileşen ülkelere sunulan dış finansman olanakları yer almaktadır. Öncelikle belirtelim;birinci petrol şokunun ardından merkez ekonomilerinin uyguladıkları kriz yönetimi politikaları yeni sanayileşen ülkelerin dış borçlanmasını artırmıştır. Sanayileşmiş ülkeler iç talepteki daralmayı kontrol etmeye çalışırken yalnızca petrol üreticisi ülkelerin değil, dış açıkları hızla artan petrol ithalatçısı sanayileşen ülkelerin Merkez'e yönelik taleplerini canlı tutmak için kredi mekanizmasını –özellikle ABD kökenli-çokuluslu bankalar aracılığıyla çalıştırmıştır. Kriz sürecinde uluslararası mali piyasalarda gözlenen hızlı gelişme, bağlı olarak uluslararası mali akımların yaygınlaşması ve euro-döviz piyasasının işlerlik kazanması, kredi mekanizmasının çalıştırılmasını olanaklı kılmıştır. Euro-döviz ve petrol-dolarların bollaşmasının yanısıra ABD'deki para ve sermaye piyasaları ile euro-piyasa arasındaki arbitrajın organizasyonuna bağlı olarak uluslararası likiditede kaydedilen patlama, reel faizlerin düşük düzeyde kalmasını sağlamıştır. Bu koşullarda yeni sanayileşen ülkeler düşük, hatta negatif reel faizler üzerinden borçlanarak bir mali zehirlenmeye uğramışlardır. Aynı zamanda finansman güçlüğü içindeki bir dizi yeni sanayileşen ülke ithalatını sürdürebilmiştir. Dolayısıyla dış ticaret ve cari açığın kronikleşmesi sürecinde iç ve dış etkenlerin tam anlamıyla eklemlendiği görülmektedir.

IV. Küreselleşme ve Kriz

Küreselleşmenin ivme kazanmasıyla birlikte parasal ve finansal krizler ve/veya düzensizlikler sıklaşmıştır. 1987'de Wall Street'te hisse senetlerinde birkaç saat içinde % 22.4 oranında değer kaybına yol açan 508 puanlık bir düşme kaydedilmiştir. Bu oran, 1929 krizinin patlak verdiği "Kara Perşembe"de ortaya çıkan değer kaybının iki katına eşittir. Wall Street'te 1989 yılında yaşanan mini krizin ardından 2000 yılında gene kriz patlak vermiştir. Bu arada 1992-93 kesitinde Avrupa Para Sistemi'nin krize girdiğini,İngiliz sterlini ve İtalyan liretinin devalüasyon öncesinde sistemin dışına çıkarılmış bulunduğunu anımsamak gerekiyor. Ancak parasal-finansal krizlerin ekseni doksanlı yıllarda yükselen piyasa ekonomilerine kaymış bulunmaktadır. Bu gruptaki ülkeler zincirleme olarak birbirinin ardından kriz sürecine girmiş ve büyük bölümü IMF'nin patronajı altında istikrar ve yapısal uyarlama programlarını uygulamaya koymuştur.

IV.1. Neoliberal Vitrin

Neoliberal küreselleşmeci ideoloji ve politikalar devletin ve kamu ekonomisinin boyutlarını olabildiğince daraltmaya odaklanmaktadır. Böylece ekonomik kararlar,bu bağlamda kaynak dağıtımı piyasa güçlerine bırakılacak, rasyonel kararlar alınacak, savurganlık önlenecek ve ekonomik etkinlik artacaktır. Kamu harcamalarının azaltıldığı, minimalist sosyal devletin yerini yönetişimci devlete bıraktığı yeni düzende, vergi gelirlerinin düşürülmesi sonucunda küçük ve etkin olduğu iddia edilen yeni bir örgütlenme ortaya çıkacaktır. Sosyal işlevlerinden arındırılmış, bir bütün olarak topluma değil tüketici-müşterilere hizmet "satmayı" amaçlayan ve kamu hizmet alanını ticari alana dönüştüren ve özelleştiren bir devlet ve/veya kamu idaresi anlayışının hızla yerleştirilmesi söz konusudur. Yeni düzende hükümetler ulusal kalkınma stratejisini belirlemede, kaynak ve yatırım planlaması yapmada, bu doğrultuda özgün iktisat politikaları uygulamada ve politika araçları tercihinde kısıtlarla karşılaşmaktadır. Doksanlı yıllar ile birlikte bir dizi yeni sanayileşen ülkede ve diğer çevre ülkelerinde uygulamaya konulan yapısal uyarlama politikalarının ana ilkelerinin Washington Uzlaşısı'nda (Original Washington Consensus) yer aldığı görülmektedir. İlkeler arasında mali disiplin, kamu harcamalarının yeniden yapılanması, vergi reformu, serbestleşme (dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, finans alanı), özelleştirme, deregülasyon ve mülkiyet haklarının korunması yer almaktadır. Bu ilkelere eklenen yenileriyle Güçlendirilmiş Washington Uzlaşısı'na (Augmented Washington Consensus) geçilmiştir. Yeni ilkeler/politikalar demetinde hukuki/siyasi reformlar ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçelerinde kısıntıya gidilerek finansal fazla elde edilmesi dikkat çekmektedir. Yukarıda yer verdiğimiz ilkelerin büyük bölümü kamu maliyesi ile ilgilidir. Şöyle ki, etkin ve küçük devlet söylemi kamu maliyesinde giderek azaltılan bütçe/kamu harcamaları ve vergi gelirleri ile denk bütçe biçiminde somutlaşmaktadır. Bunun anlamı bütçe ve kamu açığının ortadan kaldırılmasıdır. Bu koşullarda, neoliberallerin benimsememeleri nedeniyle telaffuz etmedikleri, devletin mali krizinin belirme olasılığı da ortadan kalkmaktadır. Bir başka deyişle küreselleşme ile birlikte sağlanan serbestleşme sayesinde dış ticarette, doğrudan yatırımlarda ve finansal alandaki kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılmakta, böylelikle uluslararası planda sağlanacak etkin kaynak dağıtımı ve yatırımlara bağlı olarak ulaşılacak sürdürülebilir büyüme sayesinde istikrarlı bir döneme girilmesi söz konusu olacaktır..

Neoliberal yaklaşımın kapsamlı eleştirisini bir kenara bırakarak, yalnızca konumuz açısından değerlendirelim. Öncelikle neoliberallerin küreselleşme sürecinde ortaya çıkan hegemonya mücadelesini ve güç merkezi konumunda bulunan ülkelerde devletin yapısını, konumunu bir kenara bıraktıkları görülmektedir. Kuşkusuz

hegemonya mücadelesine giren ülkelerin özgün ekonomik-finansal yapılarının da dikkate alınması gereklidir. En tipik örnek kuşkusuz ABD'dir. Bu saptama neoliberal yönetişimci devlet modelinin yalnızca çevre ülkelerini mi kapsadığı sorusunu akla getirmektedir. İkinci husus çizilen neoliberal "mükemmeliyetçi" tabloda devletin mali krizine yer verilmemesidir. Bu durumda doksanlı yıllardaki ve ikibininci yılın başlarındaki krizler neden patlak vermiştir? Bir "yol kazası"mı söz konusudur? Model mi sorumludur?

¨Öncelikle neoliberal politikaların merkez ülkelerinde uygulamaya konulduğunu, bu bağlamda yönetişimin önplana geçtiğini belirtmek gerekiyor. Neoliberalizmin sahiplendiği serbestlik, deregülasyon, özelleştirme gibi ilkeler etrafında örülmüş politikalar kuşkusuz başta ABD olmak üzere Merkez'de yoğunluk kazanmıştır. Söz konusu ilkeleri içeren yönetişimci örgütlenme doğrultusunda gelişmiş ülkelerde hızlı yol alındığı gözlenmektedir. Finansal kapitalizmin ortaya koyduğu ve sahiplendiği kurumsal yönetişim (corporate governance) ilkeleri tam anlamıyla büyük hissedarların diktatörlüğüne giden yolları açmaktadır. Büyük fonların, yüksek rantabilite arayışında spekülatif plasmanlara dönüştüğü ortamda, finansal serbestlik gerekli koşul olmaktadır. Dolayısıyla finansal serbestleşme ve kurumsal yönetişim kavramları eklemlenmektedir.

İyi yönetişimin "bir bütün olarak topluma değil, yurttaşlar ve bölgelerarası eşitsizlikleri artırma pahasına, sektörlere ve tüketici-müşterilere mal ve hizmet sunmayı amaçlayan bir kamu idaresi" [19] veya devleti olabildiğince küçültmeyi amaçlayan politika demetinin ideolojik aracı [20] olarak tanımı neoliberal tasarımı ortaya koymaktadır. Dolayısıyla neoliberal teoriye uygun olarak siyaset ile ekonomi arasında kurulan yeni ilişkiler meşrulaştırılmaktadır [21] Kuşkusuz kurumsal yönetişim ve iyi yönetişim ilkelerinin egemen olduğu bir sistemde refah devletinin tasfiyesi kaçınılmaz olmaktadır. Sosyal harcamaların hızla aşağı çekildiği, devletin hizmet sunma yükümlülüğünden sıyrılarak, özel kesim eliyle veya doğrudan tüketici-müşteriye dönüştürülen bireylere hizmet sattığı yeni düzende devletin mali yükümlülüğünün de azaldığı düşünülebilir. Buna karşın dünya ekonomisinin motoru olan ABD'de federal devlet bütçesinin son yıllarda giderek büyüyen açık verdiği, AB'de "troyka"yı oluşturan üç ülkeden ikisi olan Fransa ve Almanya'nın bütçe/kamu açıklarının Maastricht kriterlerinin üzerinde seyrettiği gözleniyor Bu veriler sosyal yükümlülükten sıyrılan devletin mali yükünün azalmadığı hatta arttığını işaret etmektedir. Mali yükteki artış ise küresel düzende dünya ekonomisinin, bağlantılı olarak güç merkezlerinin konumunun iredelenmesi ile anlaşılabilmektedir. Dünya ekonomisini dolaysız ve dolaylı olarak yönlendiren ABD'nin büyük bütçe açıklarına sahip olması nedeniyle ekonomik-finansal yapısının irdelenmesi kaçınılmaz gözükmektedir[22].

¨Özellikle Bush yönetimi altında ABD'de uygulanan iktisat politikaları basite indirgenebilir bir denkleme dayanmaktadır. Giderek artan bütçe açığı ve dış ticaret açığından kaynaklanan cari işlemler açığının dışarıdan finansmanı sayesinde iç talep desteklenmektedir. Tasarruf oranı çok düşük olan ABD'de (hanehalkı tasarrufunun harcanabilir gelire oranı 2004 yılında % 1.5'e düşmüştür) tüketim artışı 1991 sonundan günümüze dek sürdürülmüştür. Nitekim tüketim harcamalarındaki reel artış, euro bölgesinde % 23 ve Japonya'da % 16 iken, ABD'de % 55 olmuştur. ABD'nin 2001'de, bir önceki yıla göre ciddi biçimde gerileyerek ancak % 0.8 olan, ancak 2002-2004 kesitinde tırmanışa geçerek sırasıyla % 1.9, % 3.0 ve % 4.3 olarak gerçekleşen büyüme hızının itici gücü desteklenen tüketim artışıdır. Tüketimdeki artış dış tasarrufun ABD'ye transferine ve gayrimenkul piyasasında yaratılan sanal köpüğe bağımlıdır. Kuşkusuz esnek işgücü piyasası ile mal ve hizmet piyasası ve de teknolojik üstünlüğü de dikkate almak gereklidir. Bu noktada dış tasarrufun üzerinde durmak gerekiyor. Dünyadaki tasarruf fazlasının % 80'i ABD'ye yönelmektedir. Kısacası federal yönetim, hanehalkları ve işletmeler hızla borçlanmaktadır. ABD yönetiminin büyük bütçe ve dış açıklarına karşın, son dönemlerde Fed (ABD Merkez Bankası) gösterge faiz haddini uzun süre en düşük düzeyde tutmuş, 2004 Ağustos ayından itibaren aşamalı olarak artırmış olmasına rağmen, halen uluslararası piyasalardaki oranların altındadır. Bununla birlikte ABD Hazine'si büyük tutarda borçlanmayı sürdürmüştür. Bunun nedeni doların yalnızca mübadele aracı değil, uluslararası rezerv para olmasından kaynaklanmaktadır. ABD doların istisnai konuma bağlı olarak emisyonu artırmak yoluyla harcamalarını finanse etmek olanağına sahiptir. İkinci güçlü veya geniş kapitalist ekonomiye sahip AB'de dahil olmak üzere hiçbir ekonomi çifte açığa rağmen böyle bir politikayı sürdürebilecek konumda değildir Nitekim dünya genelinde ABD'ye yönelik bir fon akımı olmakla birlikte özellikle Asya çıkışlı fonlar (Japonya, Çin, G. Kore) ABD açıklarını finanse etmekte, borsaya ve ABD borç kağıtlarına yatırılmakta, bu yöredeki merkez bankalarının rezervlerinde büyük tutarda dolar tutulmaktadır.

ABD'nin çifte açık, göreli düşük faiz ve düşük dolar politikası dünya ekonomisini nasıl etkilemektedir? Bu sorunun yanıtı ülke gruplarına göre farklılaştığı gibi ortak paydalar da bulunmaktadır. AB açısından ele alındığında dolar karşısında değerlenmiş euro ilk bakışta, dolara endeksli petrol ve hammadde ithalatının faturasını düşüreceği için dış ödemeler ve enflasyon açısından olumlu gözükmektedir. Böylece Avrupa Merkez Bankası'nın faiz haddini düşük düzeyde tutmasını sağlayacak bir etkinin doğacağı düşünülebilir. Ancak değerlenmiş euro işleri kolaylaştırmamaktadır çünkü düşük enflasyon ile düşük faiz haddini bu ortamda bir arada gerçekleştirmek kolay olmayacaktır. Euro'nun değerlenmesi parasal kısıtların artması, yani sıkı para politikası anlamına gelmektedir. Üstelik orta vadede euro'nun değer kazanması ekonomik büyümeyi engelleyici gözükmektedir çünkü ihracat pahalanmakta ve güçleşmektedir. Bağlı olarak AB kökenli firmaların rekabet gücü aşınmakta ve Avrupalı sanayiciler euro bölgesi dışına, özellikle de dolara bağlı olarak paraları

dalgalanan ülkelere (Güneydoğu Asya) yönelebilmektedirler. Sonuçta Avrupa'daki istihdam olumsuz olarak etkilenecektir. Dünya ekonomisinde giderek ciddi bir güç merkezine dönüşen Çin ve Güneydoğu Asya'nın ABD karşısındaki konumları ilginç bir görüntü vermektedir. Çin'in yuan'ı dolara göre ayarlaması,Güneydoğu Asya ülkelerinin ulusal paralarını dolara endekslemeleri ABD'nin bölge ülkeleri olan ticari ilişkilerinde önemli bir değişikliğe gitmesini engelleyici önemli bir etkendir. ABD-Çin arasındaki dış ticarette dengenin son olarak 1985'te sağlandığı gözlenmektedir. 2004 yılının Eylül ayı için ABD'nin Çin ile olan ticaretindeki verdiği açık 15.5 milyar dolara ulaşmaktadır. Bu rakam ABD'nin aylık dış ticaret açığının % 30'una eşittir. İlk dokuz ay sonunda açığın 90 milyar dolara ulaştığı saptanmaktadır [23]. Ancak önemli olan bağlantı, yukarıda vurgulandığı üzere bölge çıkışlı (Japonya başta olmak üzere) finansal sermayenin ABD ekonomisine yönelmesi ve bu ülkelerin merkez bankalarında büyük boyutlara ulaşan dolar rezervleridir. 2001 yılndan bu yana gerçekleşen hızlı birikimle Asya'daki döviz rezervlerinin 2004 yılında yaklaşık olarak 2 trilyon dolara ulaştığı saptanmaktadır. Çin Merkez Bankası'nın on yıl önce hemen hemen var olmayan rezervleri 500 milyar dolara ulaşmıştır. ABD Hazine kağıtlarına 174 milyar dolar yatırılmıştır. Japonya'nın rezervleri 828 milyar dolara ulaşmıştır. ABD Hazine kağıtlarına yatırılan tutar 720 milyar dolar dolayındadır. Kısacası başta Çin ve Japonya olmak üzere Asya ülkeleri dolar alarak rezervlerini büyük ölçüde artırmışlardır. Böylece kendi paralarının dolar karşısında değerlenmesini engelleyerek ticari avantajlarını kaybetmemişler, dolardaki zorunlu değer kaybı bir süre engellendikten sonra fatura euro'ya ve AB ekonomilerine kesilmiş ve ABD iç tüketim artışını sürdürmüştür. Dolayısıyla ABD-Asya ekseninde bir "saadet zinciri"nin oluştuğunu söylemek yerinde bir yargı olacaktır. Bu hassas ve rizikolu denge ABD'nin mevcut politikasını sürdürmesinde en büyük destekleyici etkendir. Sonuçta ABD'nin mali krizi esas olarak dış finansman sayesinde engellediğini, en azından geçici bir süre ertelediğini görüyoruz.

IV.2. Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Kriz

Yükselen piyasa ekonomilerinin doksanlı yıllarda birbiri ardına krize sürüklendiği, ikibinli yılların başlarında Arjantin ve Türkiye'nin reel sektörü tahrip eden finansal krizle karşılaştıkları görülmektedir [24]. Her ülkenin kendine özgü ekonomik-finansal-sosyal-kurumsal yapısı krizin oluşmasında rol oynamaktadır. Krizin patlak verdiği Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'nın ekonomik-finansal koşulları arasında farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Latin Amerika'da büyük bütçe/kamu açıklarına bağlı olarak devletin mali krizine ilişkin öğeler önplana çıkarken, Güneydoğu Asya'da aşırı borç yüküne sahip olan özel kesim kırılganlığa yol açmıştır. Ancak krize sürüklenen ekonomilerin biçimlenmesinde belirleyici olan finansal serbestlik ve küreselleşen finansal piyasalar geniş tabanlı bir ortak paydayı oluşturmaktadır. Nitekim kriz analizinde serbestliğin ve finansal küreselleşmenin doğrudan etkisini dikkate almayan yaklaşımlarda bile bu etkenlere ister istemez yer verilmektedir. Bunun için krizin özellikleri ile mekanizmalarının ele alınmasında yarar bulunmaktadır. Liberal iktisatçılara göre finansal kriz, finansal piyasalardaki oyuncuların, piyasada alıcı ve satıcı olarak dengeli biçimde dağılmamasından, neredeyse tamamının piyasanın alıcı veya satıcı tarafında yer almasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda finansal varlıkların fiyatlarında hızlı hareketler ve servet kaybı ortaya çıkmaktadır. Piyasadaki alıcı veya satıcı dengesizliği ile bunun sonucunda ortaya çıkan likidite eksikliği büyük fiyat hareketlerine neden olmaktadır. Böylece piyasa oyuncularının benzer bekleyiş içinde olmaları ve benzer davranışta bulunarak piyasanın bir tarafında toplanmaları kriz durumu olarak nitelendirilmektedir. Bu yaklaşım finansal krizin esas olarak likidite krizi olduğunu işaret etmektedir.

Bu yaklaşım döviz (kur) krizine de uyarlanabilir. Şöyle ki, uluslararası fon akımlarına açık bir ekonomide yerel para cinsinden yüksek getiriden yararlanmak isteyenler, finansal piyasalarda pozisyonlarını yerel para cinsinden almak durumundadır. Eğer bir nedenle yerel paranın hızla değer yitireceği beklentisi yaygınlaşırsa, yatırımcılar hızla yerel paradan yabancı paraya geçmeye çalışırlar. Bu durumda yabancı para talebi aniden yükselirken, yerel para talebi azalacaktır. Artan yabancı para talebi ilgili ülkenin merkez bankası tarafından karşılanamaz ise, yerel paranın yabancı para karşısında hızlı değer kaybı kaçınılmaz olacaktır. Ülkede yabancı para cinsinden likidite sağlamak ve yerel paranın hızlı değer kaybını engellemek için merkez bankasının başvuracağı temel kaynak biriktirmiş olduğu döviz rezervleridir. Dolayısıyla ülkedeki yabancı para cinsinden likiditenin sınırı döviz rezervleri tarafından belirlenmektedir.

Bu yaklaşımda finansal kriz ve döviz krizi doğrudan yatırımcıların, özellikle de yabancı yatırımcıların portföy pozisyonlarını değiştirmeleri ve buna bağlı olarak beliren likidite eksikliği ile ilişkilendirilmektedir. Neden finansal piyasalardaki yatırımcılar, özellikle yabancı yatırımcılar aniden fikir değiştirmektedirler? Neden piyasanın satıcı ve alıcı tarafında hep birlikte yer almayı tercih etmektedirler? Bu sorulara yanıt arayışı ile bağlantılı olarak krizi tetikleyen başlıca dört mekanizma dikkati çekmektedir. Birincisi,ekonominin dışsal şoklara açık olmasıdır. Dışsal şoklar kamu kesiminin veya özel kesimin ödeme kapasitesini olumsuz etkilediği için yabancı yatırımcılar yerel piyasaları terk etme eğilimine girmektedir.İkincisi, iktisat politikası şoklarıdır; bir piyasa için alınan önlemlerin bir başka piyasada dengesizliğe yol açmasıdır. Üçüncüsü, borçlanma sınırlarının aşılmasıdır; borçlanmada sürdürebilirliğin rizikolu olması durumunda, bağlı olarak kamu borç stokunun belirli bir eşiği aşması ve kamu maliyesinde gerekli önlemlerin alınmaması söz konusu olduğunda yatırımcı davranışını değiştirecektir. Bu bağlamda kamu menkul kıymetleri piyasasında ve yerel para piyasalarında satıcı tarafında yoğunlaşma belirmekte ve faiz hadleri ile döviz kurunda artış yönünde bir ayarlama kaçınılmaz olacaktır. Dördüncü mekanizmayı kendi kendini besleyen panik oluşturmaktadır.

Bu saptamalar, bir yandan krizin ön göstergelerini ve finansal krize dönüşme aşamalarını ortaya çıkarmaktadır. Ön göstergeler arasında kronik ve artış eğilimindeki cari işlemler açığı, rezervlerde erime, borsa endeksinin başaşağı gidişi, faiz hadlerinin yükselişi yer almaktadır. Finansal krize dönüşme ise dövize ve bankacılık sistemine hücum ile somutlaşmaktadır. Diğer yandan ise finansal krizin ve döviz krizinin yanısıra kamu maliyesindeki krizi (devletin mali krizi) ortaya çıkarmaktadır. Sonuncu olarak da kriz türleri arasındaki bağlantıların kurulmasını sağlamaktadır. Sonuncu saptama sermaye birikimi modelinin, bağlı olarak ekonomide biriken risklerin ortaya konulmasıyla kriz analizinin sağlıklı yapılabileceğini işaret etmektedir. Bir başka deyişle birikim modeli kriz koşulları veya ortamı ile bütünleşmektedir. Söz konusu olan finansal birikim modelidir. Bu model ve spekülatif büyüme süreci krizin hazırlayıcısı olduğu kadar kriz ortamının/koşullarının yeniden üretilmesine yol açmıştır.

IV.3. Finansal Birikim Modeli

Dünya ekonomisinde seksenli yıllarda beliginleşen ve doksanlı yıllara sarkan ana eğilimler özellikle yükselen piyasa ekonomilerine yaklaşık bir yol haritası çizmiş ve birikim modelini biçimlendirmiştir. Birikim modeli belirlenirken genellemeye gidilmesi nedeniyle, model ihtiyatla yorumlanmalıdır. Modelin hazırlayıcı koşulları olan dünya kapitalist sistemindeki ana eğilimlerin açıklanması gerekli gözükmektedir.

Ana eğilimleri aşağıdaki gibi toparlayabiliriz :

- Seksenli yıllarda Merkez'de, özellikle imalat sanayiinde aşırı genişlemiş üretim kapasitesi oluşturulmuş ve aşırı üretim gerçekleştirilmiştir. Özel imalat sanayiinde ortalama net kar oranında düşme eğilimi netleşmiştir. İmalat dışı net kar oranında, daha az belirgin olmakla birlikte düşme gözlenmektedir.

- Başta "Asya Kaplanları" olarak nitelendirilen dört ekonomi (G.Kore, Tayvan, Singapur, Hong Kong) olmak üzere bir Asya ülkeleri hızlı bir büyüme sürecine girmiş, giderek dünya ekonomisiyle bütünleşerek dünya ihracatındaki paylarını hızla artırmaya başlamışlardır.

- Reel sektörde üretimin yanısıra, para-sermaye ve finansal sermayenin hızla uluslararasılaştığı,hatta uluslarötesileştiği gözlenmektedir.Özellikle ABD ekonomisinde, daha krizin damgasını vurduğu yetmişli yıllarda gözlenen finansal kesimin genişleme süreci giderek hızlanmıştır.

- Ticari serbestleşmenin yanısıra finansal serbestleşme ivme kazanmaya başlamıştır. ABD'nin başlattığı finansal serbestleşmenin giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir. 1982 yılındaki dış borç krizi ortamında ABD'de uygulanan reagonomics bu ekonomiye yönelen fonların yüksek rantabilite yakalamalarını sağlamıştır. Finansal piyasada değerlenen fonlar 1987 krizinin ardından uluslararası planda daha yüksek rantabilite aramaya başlamıştır.

- Seksenli yıllarda bir dizi AGÜ'de uygulamaya konulan yapısal uyarlama programları özelleştirme, deregülasyon ve serbestleşmeyi öngördüğü ölçüde, ilgili ekonomilerin Merkez'in ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirilmelerini sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim ticari serbestleşme gümrük duvarlarının ortadan kaldırılmasını sağlarken, finansal serbestleşme, deregülasyon ve özelleştirmenin de desteğiyle uluslararası fonların hareket alanını ve yüksek rantabiliteye ulaşmalarını kolaylaştırmıştır.

- Merkez ekonomilerine aşırı üretim kapasitesi ve aşırı üretimin damgasını vurduğu bir dönemde, hızlı büyüme ve dünya ihracatında artan payları nedeniyle Güneydoğu Asya ekonomileri merkezkaç güçler olarak algılanabilir. Ancak ihracat artışında Japon ÇUŞ'larının düşük maliyet nedeniyle bölgede doğrudan yatırımlarını artırmış olduklarını dikkate almak gerekiyor. Ayrıca dolara endeksli yerel para birimleri yen karşısında 1990-95 kesitinde en az %40 değer kaybettiği için Güneydoğu Asya ekonomilerinin ihracat hacmi hızla artmıştır. Ancak hızlı büyüme sürecindeki ekonomilerin giderek artan miktarlarda dış kaynak çekmesine paralel olarak, imalat sanayiindeki üretim kapasitesi hızla artmış, inşaat sektörü yapay olarak genişlemiş ve spekülatif plasmanlar artmıştır. Bu gelişme Güneydoğu Asya ekonomilerinin özel sektör kanalıyla hızla dış borçlanmaya gittiğini, ekonomilerin aşırı ısındığını ve doksanlı yılların sonlarına doğru bu bölgede "finansal köpük"lerin oluştuğunu işaret etmektedir. Koşullardaki değişikliklerle birlikte köpükler birbiri ardına patlamıştır.

Ana eğilimlerin süzgeçten geçirilmesi sonucunda önemli bir bulgu ortaya çıkmaktadır: Küreselleşme sürecinin hızlanmasına koşut olarak finansal birikim artmış ve sınır tanımaz finansal serbestleşme ile birlikte dünya çapında spekülatif hareketler yoğunlaşmış ve yaygınlamıştır. Bu saptama birikim modelinin niteliklerini ortaya çıkarmaktadır.

Uluslararası ölçekte hızlı ve kütlesel –finansal- sermaye oluşumu ve yüksek getirili yatırım alanı arayışı, finansal birikim modelinin şekillenmesinde temel etken olmuştur. Yüksek getiri sağlanması için finansal serbestlik sine qua non koşul olarak belirmiştir. Modelin temel özellikleri:

- Büyümenin kısa vadeli sermaye girişine bağımlılığı,

- İktisadi faaliyetlerin finansal spekülasyon ve rantlar tarafından yönlendirilmesi ve biçimlendirilmesi, bağlantılı olarak bölüşümün giderek spekülatif kazanç sağlayanlar lehine gelişmesi,

- Finans sektörünün giderek reel sektör faaliyet alanından -üretim, istihdam ve mal ticareti- hızla kopma sürecine girmesi finansal plasmanların üretimi artırıcı, istihdamı genişletici ve ihracatı teşvik edici bir yönü bulunmaması,

- Kamu maliyesinde kriz veya kronik dengesizliğin olması,

- İktisat politikalarının kısa vadeli sermaye girişine bağlı olarak biçimlendirilmesidir.

Modelin uygulanmasıyla birlikte;

- Kısa vadeli sermaye (sıcak para) giriş-çıkışı finansal sistemde ve büyümede

istikrarsızlığa yol açmaktadır. Ödemeler bilançosunda cari açığın finansman ihtiyacı ötesinde dış borçlanmaya gidilmektedir. Bunun anlamı dış borçlanmanın süreklilik kazanmasıdır. Bu bağlamda dış borç servisi artmakta ve net transfer de süreklilik kazanmaktadır.

- Modelde kamu maliyesi finansal birikimin ve rant dağıtımının maliyetini üstlendiği için, bütçe/kamu açığı ve iç borçlanma artmaktadır.

- Portföy yatırımlar sermaye piyasasında etkin kaynak dağıtımını bozmakta ve spekülatif niteliğe sahip olmaktadır.

- Sıcak para giriş-çıkışına açık ekonomide kalkınma açısından kritik sektörlere kaynak yönelmemektedir.

- Maliye ve para politikalarının yanısısra kur rejimi de sermaye hareketlerine bağımlı olmakta, hükümetlerin iktisat politikalarını belirlemedeki kısıtları artmaktadır

IV.4. Güneydoğu Asya ve Latin Amerika Örnekleri

Latin Amerika'daki krizlere öncülük etmesi nedeniyle Meksika örneği anlamlı gözükmektedir. 1994-95'te Meksika'nın yaşadığı finansal kriz, 1982'deki borç krizinden farklıdır ve boyutları ile etkileri açısından doksanlı yılların sonlarına doğru Güneydoğu Asya'da patlak veren krizin bir öncüsü olarak yorumlanmalıdır. Çünkü nasıl ki, Güneydoğu Asya'da özel sektörün aşırı borçlanması ciddi dengesizlik rizikosunu doğurmuştur, Meksika'da da özel kesim tasarruflarının azalmasına, tüketim ile yatırımın artmasına bağlı olarak dış ticaret açığı ve cari açık ortaya çıkmıştır. Açık giderek dışarıdan sağlanan sermaye ile finanse edilmiştir. Güneydoğu Asya'da da yoğun dış kaynak girişi söz konusudur. Ancak koşullardaki değişmeye bağlı olarak sermaye akımlarının tersine dönmeye başlaması gerek Meksika, gerekse Güneydoğu Asya ekonomilerini açmaza sürüklemiştir [25].

Önce Salinas, daha sonra Zedillo hükümetleri aşırı değerli pezo uygulamasıyla gerçekçi olmayan bir döviz kuru politikasını benimsemişler, daha sonra ABD doları cinsinden devlet borçlanma senetleri (tesobonos) ihraç ederek finansal rizikoyu artırmıştır. Aralık 1994'te kriz patlayıncaya dek 30 milyar dolar tutarında tesobonos ihraç edilmiştir. Bu tutar, söz konusu tarihte 60 milyar dolara ulaşan toplam dış borcun yarısına eşittir[26]. 1982 yılında yaşanan dış borç krizinden ders almış olan özel bankalar bu kez müşterilerinin paralarını, komisyon alarak ve gene bizzat müşterilerinin rizikoyu üstlenmesi koşuluyla tesobonos alımında kullanmış, buna karşın Meksika'ya az miktarda doğrudan yeni kredi açmıştır. Bankaların dışında yeni yatırımcıların tesobonos alımına yöneldiği gözlenmektedir. Tesobonos'ların çekiciliği yüksek faiz ödemesinden, dolayısıyla yüksek getiri sağlamasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, 1994'te New York'ta % 5 veya %6 üzerinden borçlanılarak sağlanan fonların Meksika'da % 12 - 14 aralığında finansal yatırıma dönüştürülmesi olanaklıdır. Kısacası arbitraj ile büyük paralar kazanılmıştır. Bu yeni bir oyun değildir ; 19. yüzyılda da Londra'daki borçlanma maliyetinin çok üzerinde bir kar oranıyla fakat yüksek riziko üstlenerek dışarıda yatırım yapmak olanaklıydı.. Özü açısından ele alındığında, günümüzde yeni olan gelişme, artık çok büyük tutarların çok kısa sürede plase edilebilmesidir. Meksika faiz haddi ve döviz kuru arasındaki marja bağlı olarak gelişen kısa vadeli sermaye girişine tek örnek değildir. Doksanlı yıllarda ABD ve İngiliz sigorta ve emekli fonların yöneticileri Asya ve Meksika, Arjantin, Brezilya başta olmak üzere Latin Amerika'daki yükselen piyasalara portföy yatırımlarını önemli ölçüde artırmışlardır. 1990-93 kesitinde Meksika'ya, azgelişmiş ülkelere yönelik toplam net sermaye girişinin beşte birine eşit olan 91 milyar dolarlık bir kaynak yönelmiştir. Bu tutarın üçte ikisi portföy yatırımlar olup, bunun büyük bölümü borsaya yönelmiş ve hisse senedi fiyatlarının artmasına yol açmıştır. 1990-93 kesitinde dolar cinsinden değer artışı % 436'yı bulmuştur[27]. Arbitraja dayalı sıcak paranın sağladığı finansal rahatlama aslında yapay olarak şişirilmiş bir köpüğe benzemektedir. Bazı koşulların değişmesi ve yanlış öngörüler köpüğün sönmesine yol açmıştır. Nitekim krizin patlak vermesinde birden çok etkenin devreye girdiği gözlenmektedir. Bu bağlamda politikacılar, medya ve "piyasa yapıcılar"ın tesobonos konusunda yanıltıcı bir iyimserliği körüklemeleri dikkate alınmalıdır. Gene Clinton'un 1992 seçim kampanyasında modernize olmuş Meksika'nın NAFTA bünyesinde yer almasının olumlu yönlerini ön plana çıkarması, Meksika ve hatta ABD'nin üstlenmesi olası rizikoları minimize etmiştir. Meksika ekonomisinin aşırı iyimser biçimde yorumlanması öngörülerdeki yanılgıyı işaret ettiği ölçüde dikkate alınması gerekli ikinci öğeyi oluşturmaktadır. Üçüncü öğe, ABD Merkez Bankası'nın (Fed) uyguladığı para politikasında aranmalıdır. ABD ekonomisi yeniden büyüme sürecine girince, enflasyonist baskılardan çekinen Banka yetkilileri faiz hadlerini yükseltmeye başlamıştır[28] . Bu koşullarda Meksika ve ABD'de yapılan finansal yatırımların getirisi arasındaki fark daralmıştır. Meksika'da yetkililer faiz hadlerini yükseltmiş, pezoya yönelik talebi desteklemek amacı doğrultusunda döviz rezervleri tüketmeye başlamış ve rezerv erimesi 1994 seçimlerinden önce giderek hızlanmıştır. Bu olgu dördüncü öğeyi oluşturmaktadır. Chiapas ayaklanması ve başkanlığa aday olan Luis Colosio'nun suikast sonucu öldürülmesi güven ortamını derinden sarsarak, krizi hızlandıran diğer öğeler olmuştur. Kriz artık kapıdadır; Zedillo yönetiminin tesobonos'lar için garanti edilen dolar kurunu aşağı çektigi 19 Aralık 1994 ile döviz kuruna verilen desteğin geri çekildiği ve pezonun değer yitirmesine izin verildiği 22 Aralık tarihleri arasında yalnızca üç gün bulunmaktadır. Sonuçta 1995'in ilk yarısında Meksika'nın alacakları ile borçları arasında 55 milyar dolarlık büyük bir finansal açık ortaya çıkmıştır. Ellerinde tesobonos bulunduranlar, yabancı fon yöneticileri ve banka dışı kuruluşların oluşturduğu özel yatırımcılar toplam borçta % 90'lık bir paya sahiptir . Bu koşullarda Meksika'nın dış piyasalardan kaynak sağlaması olanaksızdır ve borcunu yalnızca pezoyla geri ödeyebilmesi söz konusudur. Ancak aşırı emisyon pezo'nun hızla değer kaybetmesine, çok sayıda banka ve

işletmenin iflasın ve NAFTA rüyasının da ciddi bir darbe yemesine yol açacaktır. Aglietta'nın deyişiyle uluslararası finansal sistem tehdit altındadır. Meksika ekonomisinin tıkandığı noktada uluslararası para otoritelerinin müdahalesi kaçınılmaz olmuştur. Ancak finansal destek paketinin hazırlanması ABD yönetiminin girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Clinton, Kongre'den istediği 40 mılyar dolarlık yardımın tümünü elde edemeyince IMF ve BIS'ye (Uluslararası Ödemeler Bankası) yönelmiştir. Sonuçta ABD yönetimince 20 milyar dolar, belirilen her kuruluşun da 32 milyar dolar olmak üzere toplam 52 milyar dolar tutarında finansal kaynağın aktarılması kabul edilmiştir. 1980 başlarında patlak veren krizde çokuluslu büyük bankalar oyunda en önemli taraf olarak yerlerini almışken, doksanlı yıllarda sigorta ve emeklilik fonu yöneticileri ve diğer portföy yatırımcılar ön plana çıkmaktadır.

Güneydoğu Asya krizini incelerken tüm ülkelerdeki ekonomik-finansal-kurumsal yapıların ve uyguladıkları politikaların aynı olduğunu söylemek olanaksız gözüküyor. Ayrıca krizden etkilenme dereceleri de farklılık gösteriyor. Bu bağlamda "Asya Kaplanları" olarak bilinen dörtlü grup ile ikinci grup yeni sanayileşen ekonomileri oluşturan Endonezya, Malezya ve Tayland arasında önemli farklılıklar bulunuyor. Ayrıca ilk grupta yer alan Hong Kong "serbest piyasa" ilkelerine sıkısıkıya bağlıyken, diğer ekonomilerde daha müdahaleci politikaların uygulandığı biliniyor. Ayrıca Singapur ile Tayvan'ın krizden diğerleri gibi etkilenmedikleri de bir gerçektir[29]. Ancak ülke temelinde farklılaştırmaya gitmeksizin, taşıdığı rizikonun bilincinde olmakla birlikte, Güneydoğu Asya ülkeleri terimini kullanmayı tercih ediyoruz. Çünkü buradaki amacımız, yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ülke temelinde çözümleme yapmak yerine genel bir çözümleme getirmek, makro düzeyde açıklamalara başvurmaktır.Bu bağlamda söz konusu bölge ekonomilerinin öne çıkan özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz :

-Seksenli yılların ortasından itibaren hızla dünya ekonomisiyle bütünleşme söz konusudur. Özellikle "Asya Kaplanları" dışa açık modelin ilk ve kolay aşamasını tamamlamışlardır. Örneğin doksanlı yıllarda G.Kore öncelikli sektörlerini yeniden belirlemeye başlamış, bu bağlamda yarı iletkenlere, katma değeri yüksek elektroniğe ve yüksek teknoloji kullanımını gerektiren sektörlere açılmaya başlamıştır. Yeni sektörler ekonomik dinamikler yönünden daha karmaşıktır. Özellikle de G.Kore kökenli firmaların bir bölümü ÇUŞ statüsüne sahip olduktan sonra denizaşırı yatırım ve üretim konusunda daha girişken oluyor; örneğin Samsung ve Daewoo.

- Özellikle G.Kore'nin gelişme sürecinde aşırı rekabetin önlenmesi ve fazla kapasite yaratılmasının engellenmesinin yanısıra ölçek ekonomisinden yararlanma doğrultusunda geçmişte uygulanan düzenleyici politikalar etkin olmuştur. Ancak çokuluslaşma ile birlikte söz konusu normlar veya kurallar kaçınılmaz olarak terk edilmeye başlanmış, ÇUŞ'ların faaliyetleri saydamlık ilkesinden uzaklaştığı gibi izlenmeleri ve denetlenmeleri olanaksız hale gelmiştir. Nitekim özel sektörün aşırı dış borçlanması, aşırı yatırım yapması ve rizikolu plasmanların artmasında, söz konusu normlar veya ilkelerin küreselleşme sürecinde terkedilmesinin oynadığı rol dikkate alınmalıdır[30].

-G. Kore örneğinden de izleneceği üzere imalat sanayiinde yatırımların yoğunlaşması, giderek artan bir üretim kapasitesinin oluşmasına yol açmıştır. Uzun bir süre yıllık % 20 dolayında yatırım artışı aşırı üretim kapasitesi yaratmıştır.Özellikle Japonya ve Çin'in giderek artan rekabeti karşısında G.Kore yatırım hacmindeki genişlemeyi sürdürmüştür. Böylece üretim kapasitesindeki aşırılık daha da artmıştır. Ancak bölge ekonomilerinin yıllık üretim artışında ciddi düşmeler ortaya çıkmıştır. 1995'te % 20 dolayında olan ihracat artışı 1996-97'de % 4 ile 5 düzeyine inmiş, cari ödemeler açığı hızla artmıştır. Bu süreçte inşaat sektörünün canlılığını koruduğu ve finansal piyasaların, spekülatif sermaye girişlerinin sürmesine bağlı olarak, dinamizmini geçici olarak sürdürdüğü gözlenmektedir. Ancak ekonomik büyüme perspektifinin kaybolduğu da bir gerçektir.

-Bölge ülkelerinde özel sektörün hızla dış borçlanması, hükümetlerin finansal deregülasyon ve/veya serbestleşme doğrultusunda aldıkları önlemlerin sonucudur. IMF, OECD, Merkez ülkeleri, çokuluslu bankalar ve şirketler de söz konusu önlemleri veya politikaları desteklemişlerdir. Örneğin Tayland'da ticari bankaların zorunlu ihtiyat oranları düşürülmüş, finansal kurumların yönetimde uymak zorunda kaldıkları kısıtlamalar gevşetilmiş, banka kredisiyle tahvil alımı olanaklı kılınmış, gayrimenkule açılan kredi deregüle edilmiştir. 1993'te ibe bankaların yabancı piyasalardan BIBF (Bangkok International Banking Facilities) aracılığıyla borçlanması kolaylaştırılmıştır. G.Kore'de faiz hadleri serbest bırakılmış, ticari işletmelerin ülke içi veya dışından borçlanması konusundaki kısıtlamalar kaldırılmış ve finansal hizmetlerde rekabeti artırıcı önlemler alınmıştır. Endonezya'da kamu bankalarıyla rekabet etmeleri için piyasa tümüyle özel bankalara açılmış, böylece finansal kurum sayısı hızla artmış ve kredi hacminde adeta patlama olmuş ve kur marjları hızla daralmıştır. Haer ne dara ülkelere göre alınan önlemler ve yapılan uygulamalar farklılık gösterse de, ortak payda aşırı finansal serbestleşme, bu bağlamda da özel sektör eliyle hızla yüklü bir dış borçlanmaya gidilmesidir. Dışarıdan yaklaşık % 50 daha düşük maliyetle kaynak elde edilmesi, kısa vadeli borçlanmayı hızlandırmıştır. Örneğin G.Kore'de doksanların başlarında özel bankalar ve şirketlerin borçlanma tutarları çok düşükken, 1997 sonlarında kabaca 160 milyar dolara ulaşmıştır. Özel bankaların düşük maliyetle kısa vadeli olarak döviz (dolar) cinsinden borçlanmaları, ilgili ekonomilerde likidite artışına ve bankaların yerel para cinsinden açtıkları kredi hacminin ciddi biçimde artmasına yol açmıştır. Kredi patlaması ise fonları, üretken yatırımlardan getirisi yüksek olmakla birlikte rizikosu yüksek spekülatif alanlara kaydırmıştır. Bu tür finansmandan yararlanan aktiflerin değerinde ise yapay bir artış ortaya çıkmaktadır. Ancak Akyüz'ün tanısıyla böyle bir süreç temel bir çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Yatırımlarda artışa koşut olarak sürdürülen

hızlı ekonomik büyüme dış dengede bozulmaya yol açmaktadır. Dış ödemelerdeki dengesizliği gidermek ve ekonomiyi soğutmak için faiz hadlerinin yukarıya çekilmesi iseyabancı sermayeyi çekmekte, sonuçta banka likiditesi artmakta ve kredi hacmi genişlemektedir[31]. Bir başka deyişle bu süreç borç vermeyi körüklemektedir. Ancak açılan kredilerin geri dönmeme rizikosu yüksek olduğundan bankalar riziko altına girmektedir. Böylece dış dengenin bozulması ve finansal sistemin zayıflaması aşırı yabancı sermaye girişi veya kısa vadeli dış borçlanmanın iki yönünü oluşturmaktadır. Özel borçlanmanın çok önemli bir bölümünün banka dışı kurumlardan kaynaklandığı gözlenmektedir. Firmaların özel borçlanmadaki payı G.Kore'de % 30-35, Malezya ve Tayland'da % 60, Endonezya'da ise % 60'ın üzerindedir. Bölge kökenli özel şirketlerde borç/öz varlık oranı ABD ve Batı ülkelerine göre çok yüksektir. Örneğin G.Kore şirketlerinde söz konusu oran ABD'deki şirketlerin % 30 ile 50 üzerindedir. Yüksek borç/öz varlık oranı ise yüksek faiz politikası uygulanması durumunda gerçek borcu hızla artırıcı etki yaratmaktadır. Döviz cinsinden kısa vadeli,hızlı ve yüklü borçlanma bölge ekonomilerinin kambiyo ve vade rizikosuyla karşılaşmalarına yol açmıştır.

-Aslında 1990 ve 1994'te Çin'in yaptığı devalüasyonların, hızla artan üretkenlik ve düşük enflasyon ile birlikte Çin ekonomisine Güneydoğu Asya ekonomilerinin karşısında yüksek rekabetk gücü kazandırdığı gözlenmektedir. 1995 sonrasında doların, ABD ile Japonya arasındaki uzlaşmadan sonra yen karşısında değer kazanması, Güneydoğu Asya'daki yerel para birimlerinin ABD dolarına endekslenmiş olması nedeniyle, bölge ekonomilerinin rekabet gücünün azalmasına yol açmıştır. Nitekim 1996 yılında Tayland ihracatını artıramamış, GSYİH artışı son on yılın en düşük oranı olarak gerçekleşmiş ve cari açıkta patlama olmuştur. 1996 yılının ilk dokuz ayında Tayland borsasında düşüş % 20'ye ulaşmış ve yabancı sermaye girişi ciddi biçimde azalmıştır. Daha 1996 yılında G.Kore imalat sanayiinde üretimde düşüş ortaya çıkmış, cari denge açık vermiş ve sanayi işletmeleri iflas etmeye başlamıştır. Bu ortamda Bölge ekonomilerine borç veren yabancı kuruluşlar şirketlerdeki borç/öz varlık oranının aşırı yüksek olduğunu "keşfetmişler", bu bağlamda Batılı ve Japon bankaları kısa vadeliolarak plase edilen sermayelerini geri çekme çabasına girerek para piyasalarına akın etmişlerdir. Verilen borçların geri alınmaya çalışılması paniğe dönüşmüş ve gerek devalüasyon, gerekse borsalarda çöküşe yol açmıştır. Güneydoğu Asya ülkeleri açısından bakıldığında; 1997 baharında kısa vadeli sermaye girişlerini caydırmak ve spekülatif hareketleri zayıflatmak amacıyla yetkililer, yerel bankalara, ülkede yerleşik olmayanlara döviz cinsinden kredi açmayı yasaklamışlar ancak çok geç kalmışlardır. İlk karşılaşılan sorunlarla birlikte yabancı sermayenin geri çekilmeye başlamasıyla birlikte yapılan devaüasyonlar, aşırı borçlu hatta finansal açıdan göreli olarak sağlıklı tüm işletmelerin döviz karşılığı borçlarını artırmıştır. G.Kore dışındaki ülkeler vadeli döviz piyasası kurdukları için durum daha da aleyhlerine gelişmiştir. Binlerce işletmenin vadeli işlemlerinden kaynaklanan döviz temin etme sorunu, yerel paraların reel ekonominin gerektirmediği ölçüde devalüe edilmesine yol açmıştır. Bu tür küçük ekonomilerde vadeli döviz piyasalarının yerel parayı adeta sıfırlaması kaçınımaz gözükmektedir. Sonuçta yerel para birimlerinin genelde % 35-40 oranlarında devalüe edilmesi, borsalarda hızlı düşmelerin, hatta çöküntülerin olması kaçınılmaz olmuştur. Haziran 1997'den itibaren borsadaki çöküş Endonezya'da % 89, G.Kore'de % 75, Malezya'da % 73, Tayland'da % 71, Filipinler'de % 57 ve Hong Kong'da % 47'ye ulaşmıştır.

-Özetle Güneydoğu Asya ülkelerinde doksanların sonuna doğru patlak veren krizin ortak paydası aşırı dış borçlanmadır. Ancak atipik bir durum söz konusu olmuştur: aşırı borçlanan kamu değil, özel kesimdir. Bölge ülkelerinde özel kesimin hızla dışarıdan borçlanmasında, yerel hükümetlerin finansal deregülasyon ve serbestleşme doğrultusunda aldığı önlemler sonucu ortaya çıkmıştır. Özel ödünçler ticari bankaların düşük maliyetle kısa vadeli olarak dolar cinsinden sağladıkları, likidite artışına ve bankaların yerel para cinsinden açtıkları kredi hacminin ölçüsüz biçimde genişlemesine yol açmıştır. Yoğun sermaye girişi olduğu zaman şekillenen politikalar kriz ortamını hazırlamıştır. Bir bütün olarak kriz ucuz krediye ve ucuz işgücüne dayalı aşırı yatırımın yarattığı kapasite fazlasından, bağlantılı olarak acılan karşılıksız kredilerle zayıflayan banka sisteminden kaynaklanmıştır. Kur riskine sahip bankaların kısa vadede büyük kredi miktarlarını döndürmeye çalışmaları söz konusu olmuş, uluslararası likidite sıkıntısının yaşandığı ortamda, likit varlıklara göre sağlam para cinsinden kısa vadeli yükümlülük hızla yükselmiştir. Bölge ekonomileri kısa vadeli sermaye girişinin tersine dönmesine aşırı duyarlı hale gelmişlerdir. Tersine dönüş ise kütlesel olarak 1997'nin ikinci yarısında başlamıştır. Dolayısıyla Güneydoğu Asya krizi tipik bir cari acık krizi niteliği taşımamakla birlikte, denetimsiz finansal serbestleşmenin yol açtığı bir krizdir.

V. Sonuç Yerine: Temel Sorun Kapitalizm ve Küreselleşme

Kapitalist sistemde dönemsel olarak krizler yaşandığı iyi bilinen bir olgudur. 1825'teki ilk aşırı üretim krizinden 1974-75'teki krize dek, yaklaşık eşit aralıklarla yirmi dolayında kriz patlak vermiştir. Uluslararası sermaye birikimini yönlendiren ve dünya ekonomisinde hegemon olan ülkelerde krizlerin oluştuğu gözlenmektedir. Seksenli yıllar ile birlikte sıkça beliren parasal ve finansal krizler veya düzensizlikler özellikle yükselen piyasa ekonomilerinde görülmektedir. İlginç olan nokta adeta kronik kriz ve/veya kırlganlık pozisyonuna sahip Latin Amerika'nın dışında "mucize" örnekler olarak gösterilen Güneydoğu Asya ülkelerinin 1997-98'de krize sürüklenmiş olmaları ve yaklaşan krizi ne IMF, ne de OECD'nin ve diğer uluslararası kuruluşların ve örgütlerin, araştırma merkezlerinin öngörememiş olmalarıdır. Bu durumda söz konusu kriz acaba "sıradışı" veya moda deyişle "post modern" mıdır ?

Yukarıda açıklandığı üzere Güneydoğu Asya krizinin geniş kapsamlı bir yorumla "dış borç" krizi olduğunu

belirtmekte yarar var. Kuşkusuz 1982 dış borç krizinden farklı özelliklere ve boyutlara sahip bir dış borç krizi söz konusu. Ancak kökenlerine inildiğinde aşırı parasal-finansal sermaye birikiminden kaynaklanan sermayede değerleme sorunu krize giden yolları açmıştır. Kriz kapitalizmin işleyiş mekanizmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz kapitalizmin dönüşümüne, bu bağlamda küreselleşme ve finansal serbestleşmeye bağlı olarak krizin görüntüsünde değişiklik olmuştur. Nitekim Merkez'de özellikle imalat sanayiinde aşırı üretim kapasitesinin yaratılmasına bağlı olarak sermayenin yeterli kar haddini yakalayamaması, yüksek karın elde edildiği sektörlere ve alanlara kaymasını gerektirmiştir. Bu bağlamda Güneydoğu Asya ekonomilerinde Merkez kökenli sermaye yüksek rantabiliteyi yakalamış, bölge ekonomilerindeki üretim kapasitesinin aşırı derecede genişlemesine ve spekülatif plasmanların ivme kazanmasına yol açmıştır. Her ne kadar finansal krizden söz edilse de, krizin Güneydoğu Asya'da reel sektörü doğrudan etkilediği bir gerçektir. Bölgede aşırı üretim kapasitesinin yaratılması ve ilgili ekonomilerin ihracat açısından uluslararası rekabet gücünün azalmasına bağlı olarak krizin yalnızca finansal boyuta indirgenmesi olanaksızdır. Aslında finansal piyasalarda başlayan dalgalanma veya belirsizliklerin reel piyasalara ve/veya sektöre yansıması söz konusudur.

Finansal serbestlik ve finansal piyasaların küreselleşmesinin önemli rol oynamasıyla birlikte daha tipik özelliklere sahip olan kriz ise Latin Amerika'da ve Türkiye'de gözlenmiştir [32]. Özellikle ikibinli yıllarda yaklaşık eşanlı olarak krize sürüklenenen Arjantin ve Türkiye'ye ilişkin birçok ortak nokta bulunmaktadır. Kuşkusuz döviz kuru rejimi ve bankacılık sektöründeki kırılganlık dikkate alınmalıdır. Ancak yüksek bütçe/kamu açığı,yüksek reel faiz, hızlı kamu borçlanmasının ardında büyük ölçüde denetimsiz finansal serbestleşme, bu bağlamda giderek artan spekülatif plasmanlar ve yüksek finansal getiriye ulaşma hedefi bulunmaktadır. Denetimsizlik, düşük kur ve yüksek reel faiz kıskacında yüksek spekülatif kazanç sağlayan bu ekonomileri tam anlamıyla finansal köpüğe dönüştürmüş ve sonunda köpükler patlamıştır.

Finansal krizlerle karşılaşan yükselen piyasa ekonomileri küreselleşme sürecine uyum sağlama stratejisini benimsemiş ve yeni küresel düzene eklemlenme doğrultusundaki politikaları uygulamaya koymuşlardır. Bu tür politikalar küresel yönetişimin kurallarına bağlıdır..Küresel yönetişimin, kurumsal yönetişim ve iyi yönetişimi kapsayan, merkezi yürütme organına sahip olmayan kurallar ve düzenlemeler bütünü olarak tanımlanması, küresel yönetişimin, bu bağlamda ABD, AB, IMF, Dünya Bankası, DTÖ'nün işlevlerini de ortaya koymaktadır.. Küresel yönetişim ulus-devletin belirli egemenlik haklarına dayanarak, yönetmede özerk olma hakkına sahip olmakla birlikte, küresel düzenin bir halkası olmasından dolayı küresel planda belirlenmiş normların ve kuralların dışına çıkamamasıdır. Küreselleşen ekonominin anayasal ilkeleri olarak betimlenebilecek serbestlik, deregülasyon ile kamu hizmetlerinin ticarileştirilerek özelleştirilmesi ulus-devlette siyasi yönetimin hareket alanını kısıtlamaktadır [33]. Özetle yeni küresel düzende ulus-devletin bütünüyle tasfiyesi yerine, yetkilerinin kısılması ve dönüştürülmesi söz konusudur. Bunun anlamı bir bütün olarak devlet aygıtının ayrıştırılması, farklı fonksiyonlara sahip organlardan oluşan küreselci bir devlet yapısının oluşturulmasıdır. Bu doğrultuda ulus-devlette hükümetin ulusal kalkınma stratejisini belirlemesi, kaynak ve yatırım planlaması yapması, özgün iktisat politikaları uygulaması ve politika araçlarına ilişkin tercihleri ilkesel olarak engellenmektedir. Küresel yönetişim finansal-parasal sermayeye olduğu kadar diğer alanlarda serbestleşme, özelleştirme ve deregülasyon için ana çerçeveyi ve yeni kurumsallaşmayı sağlayıcı öğedir. Nitekim geçmişteki küreselleşme dalgalarına göre son dalganın önemli bir farklılığ bulunmaktadır. Bu farklılık liberal ilkeden geri dönüş yollarını tıkamak için ulusal ve uluslararası platformlarda kurumsallaşmaya gidilmesi, bu bağlamda hukuk alanını da kapsamak üzere açıkça tanımlanmış yeni normların ortaya konulması, idare hukuku alanının daraltılarak ticaret hukukunun kapsam alanının genişletilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Küresel yönetişime uygun olarak Washington Uzlaşısı ve Güçlendirilmiş Washington Uzlaşısı'nda sabitlenmiş politikalara büyük ölçüde IMF başta olmak üzere Dünya Bankası ve DTÖ'nün sahiplenmesi bu ekonomilere bir yol haritasının çizildiğini de sergilemektedir. Nitekim IMF'nin salt istikrara yönelik politikaların ötesine geçerek, bir yandan makro politikalar ve finansal politikalar yönünden belirleyici kuruluş olma işlevini üstüne alması, diğer yandan "yapısal reformlar" olarak nitelendirilen geniş kapsamlı kurumsal değişikleri empoze etmesi ve yakından denetime başvurması anlam yüklüdür. Dünya Bankası'nın izlediği politikaların yönü de netlik kazanmıştır. Dönemin Dünya Bankası Başkanı Wolfensohn'un Ocak 1999'da yoksullukla mücadele temelinde sunduğu kapsamlı kalkınma çerçevesinde (comprehensive development framework) getirdiği öneri uzun vadeli yeni bir kalkınma vizyonuna ilişkindir. Kapsamlı kalkınma çerçevesi 2000'li yılların genel kalkınma politikası ve ilkelerini ortaya koymaktadır. Yeni kalkınma vizyonunda yerelliğe ve yerli ve yabancı özel sektöre ve kurumlara ağırlık tanınmaktadır. Yirmi yıllık yeni kalkınma stratejisinde çevre ülkelerinin kamu hizmet alanı da dahil olmak üzere tüm karlı sektörleri uluslararası sermayeye açması ana ekseni oluşturmaktadır [34]. Bu doğrultuda eğitim, sağlık,su, kanalizasyon, ulaşım, telekomünikasyon, enerji, taşımacılık, çevre, kültür gibi alanların özelleştirilmesi ve yabancı sermayeye açılması öngörülmektedir. Wolfensohn'un deyişiyle büyümenin lokomotifi hem yerli hem de yabancı özel sermaye sektör olup, büyüme için özel sektörden önemli bir güç yoktur. Bunun anlamı çokuluslu tekellere anahtar rolünün verilmesidir. DTÖ'ünün de Daho Konferansında (Kasım 2001) kalkınmaya odaklanması anlamlıdır. Ticarette serbestleşmenin kalkınma ve yoksullukla mücadelede oynayabileceği rol üzerinde durarak DTÖ, IMF ve Dünya

Bankası'na katılmıştır. DTÖ çevre ülkelerine teknik yardımı ve serbest ticaret için gerekli olan piyasa kapasitesini artırmayı gündemine almıştır. Bu noktada kamu hizmeti alanını ticarileşmeye ve özelleştirmeye açan GATTS'ın (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) önemi ortaya çıkmaktadır. Belirtmekte yarar var; öngörülen teknik yardımlar çevre ülkelerinin DTÖ kurallarına ve disiplinine uymasını sağlamayı amaçlamaktadır. DTÖ, çevre ülkelerinin serbest piyasa sistemine geçişte düzenleyici olma rolünü üstlenmekte, bu ülkelere yeni yatırım kurallarını getirecek, piyasaların altyapısını geliştirecek, kapasitesini genişletecek ve söz konusu piyasalara yönelecek uluslararası sermaye arasında eşgüdümü sağlayacaktır. İşin ilginç yönü BM (Birleşmiş Milletler) kararlarının da yeni kalkınma kavramı ve süreci ile uyum içerisinde olmasıdır.

Özellikle yükselen piyasalar olarak nitelendirilen ekonomiler neo-liberal ilkeler doğrultusunda yeniden yapılanma rotasına oturtulduğu, yeni süreçte ana sorunsalın sanayileşme ve kalkınmadan saptırılarak serbestleşme-özelleştirme ve saydam finansal yapılara sahip olmaya indirgendiği görülmektedir.Gündeme getirilen yeni kalkınma kavramının yukarıda açıklandığı üzere neo-liberal yaklaşım ile uyumlu hale getirilmesi söz konusudur.

Yukarıdaki saptamalar yükselen piyasa ekonomilerinde ortaya çıkan finansal krizin kapitalizmden ve dünya çapındaki sermaye birikimi modeli, kapitalist yeniden yapılanma ve yeni küresel düzene eklemlenme politikalarından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Küresel yönetişim ilkelerine uygun olarak uluslararası planda uyulması öngörülen iktisadi ve finansal normlar Merkez ve güçlü ÇUŞ'lar ile ulusötesi finans gruplar tarafından belirlendiği ölçüde, yeni sanayileşen ülkeler sürekli uyarlanma sorunsalıyla karşılaşmaktadır. Bu uyarlanma ise kriz yaşanmadan da, kriz aracılığıyla da yerine getirilmektedir.. Şubat 2005

DİPNOTLAR

[1] O'Connor (1973).

[2] O'Connor (2000), s. 101.

[3] Alvater, 1997. Bkz. Arın (2003), s. 569-578.

[4] Economist, 1 Mayıs 2003.

[5] Örneğin Bkz. Arrighi (1994).

[6] Sönmez (1998), s.91.

[7] Cassirer (1980), s. 67.

[8] O'Connor (1973), s.6.

[9] Gough (1981), s.44-54.

[10] O'Connor (1973), s.7.

[11] O'Connor (1973), s.7.

[12] Rose (1977), s.31-42.

[13] OECD (1984).

[14] OECD (1984). Gough (1981), s.79. CEPII (1984), s.68.

[15] OECD (1992), s. 21.

Sönmez (1993), s. 48-53.

[16] Neo-liberal görüş için başvurulabilecek çok sayıda yazar arasında önceliği Hayek, Friedman ve Sorman'a vermek gerekiyor.

[17] Sönmez (1998), s. 256.

[18] Lipietz (1984), s. 74.

[19] Kazancıgil, 1998. Bkz. Kazancıgil, 2002, s. 128.

[20] Smouts, 1998.

[21] Gaudin, 2002, s.11.

[22] Sönmez (2005).

[23] Le Figaro, 11 Kasım 2004.

[24] Latin Amerika ve Arjantin'deki krize ilişkin çok sayıda yayın yapılmıştır. IMF'nin görüşünü aktarabilmesi açısından yakın tarihli iki yayın ilginç gözükmektedir: IMF (2003) ve IMF (2004).

[25] Sönmez (1999), s.27-34

[26] Aglietta (1996), s.13

[27] Strange (1998), s.97

[28] Greider, Strange (1997) içinde, s.98. Brenner (1998).

[29] Akyüz (1998)

[30] Akyüz (1998)

[31] Akyüz (1998)

[32] Sönmez (2003)

[33] Sönmez, (2004), s.115-8. Bkz., Arruda (2000). Canet (2004).

[34] Özdek, 2002,s.5-7.

KAYNAKÇA

Akyüz, Y (1998), The East Asian Financial Crisis: Back to the Future, UNCTAD.

Alvater, E (1997), "Financial Crises on the Therehold of the 21 st Century", Ruthless Critisism of All That Exists (içinde), Socialist Register 1997, L. Panitch (edit.),Londra:The Merlin Press.

Arın, T (2003), "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması",Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar" (içinde), A.H.Köse, F.Şenses, E.Yeldan (edit.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Arrighi, G (1994) The Long Twentieth Century, Londra

ve New York: Verso. Arruda, M (2000), "Gouvernance Mondiale, Quel Futur pour l'Etat-Nation?", Caravane, 6, Ağustos.

Brenner, R (1998), "The Economics of Global Turbulence", New Left Review,Sayı:220.

Canet, R (2004),"Que'est-ce Que la Gouvernance?", Conferences de la Chaire MCD, 16 Mart. http://www.chaire-cd.ca

Cassirer, E (1980), İnsan Üstüne Bir Deneme, İstanbul:Remzi Kitabevi.

CEPII (1984), Economie Mondiale, 1980-1990: La Fracture, Rapport du CEPII, Paris: Economica. Economist, 1 Mayıs 2003.

Gaudin, J-P (2002), Pourquoi la Gouvernance?, Paris: Presses de la FNSP.

Gough, I (1981), The Political Economy of the Welfare State, yeniden basım, Londra ve Basingstoke:Macmillan

IMF (2003), "Managing Financial Crises. Recent Experience and Lessons for Latin America", Occasional Paper, 10 Nisan.

IMF (2004), The IMF and Argentina, 1991-2001, prepared by a team headed by S. Tagagi, Washington D.C., İndepended Evaluation Office

Kazancıgil, A (1998), " Gouvernance et Science: Mode de Gestion de Societe et de Production du Savoir Emprunte au Marche", Revue Internationale des Sciences Sociales" 155, Mart.

Kazancıgil, A (2002), "La Gouvernance: Itineraires d'un Concept", A la Cherche de la Democratie. Melange Offert a Guy Hermet (içinde), J. Santiso (edit.), Paris: Karthala.

Lipietz, A (1984), "How Monetarizm Has Chocked Third World Industrialisation?", New Left Review, 145, Mayıs-Haziran.

O'Connor, J (1973), The Fiscal Crisis of The State, New York: St. James Press.

O'Connor, J (2000), "Introduction to 2001 Edition of Fiscal Crisis of State", CNS, 12 (1), Mart.

OECD (1984), l'Observateur de l'OECD, 126, Ocak.

OECD (1992), Perspectives Economiques,Aralık, Çizelge:7.

Rose, S (1977),"On Classifying State Expenditures",Review of Radical Political Economics,9(4).

Özdek, Y (2002), "Küresel Yoksullık ve Küresel Şiddet Kıskacında İnsan Hakları", Yoksulluk, Şiddet ev İnsan Hakları(içinde),Y.Özdek (edit.), Ankara: TODAİE Yayını.

Smouts, M-C (1998), "Du Bon Usage de la Gouvernance en Relations Internationales", Revue Internationale des Sciences Sociale, Mart, 155.

Sönmez, S (1998), Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, Sömürgecilikten Küreselleşmeye, Ankara: İmge Kitabevi.

Sönmez, S (1999), "Gündemdeki Kriz Üzerine", Marksizm ve Gelecek,15, Mart.

Sönmez, S (2003), "Türkiye'de Finansal Birikim Modelinin İki Yüzü: Büyüme ve İstikrarsızlık", VII. ODTÜ İktisat Kongresi'nde sunulan bildiri, 6-9 Mart.

Sönmez,S (2004), "Küresel Finansal Düzen, Yönetişim ve Büyüme", Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye (içinde), N.Y.Mızrak (edit.), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Sönmez,S (2005), Küresel Düzende Dünya Ekonomisi: Bir Çözümleme Çerçevesi (yayımlanıyor).

Strange, S (1998), "The New World of Debt", New Left Review, Sayı:230.